

PETR VOIT

ROLE NORIMBERKU PŘI UTVÁŘENÍ ČESKÉ A MORAVSKÉ KNIŽNÍ KULTURY PRVNÍ POLOVINY 16. STOLETÍ

Petr Voit, The role of Nuremburg in the formation of Bohemian and Moravian book culture in the first half of the 16th century

The article deals with the production of manuscripts and single-sheet works by Bohemian writers in Nuremburg in 1492–1546. Despite the fragmented nature of our knowledge of the actual scope of the work performed in Nuremburg, it is possible to suggest that the imports were more beneficial to group interests (religious and professional) than reading communities as a whole. The overall importance of the Nuremburg production consisted in the conversion of the typographic model of Bohemian and Moravian printing works which, according to the example of Hieronymus Höltzel and other Nuremburg printers, abandoned the older bastarda and adopted Gothic script, Textualis, Rotunda and Fraktur script.

Keywords: Bohemia, Moravia, Nuremburg, Prague, Plzeň, 15th century, 16th century, typography, incunabula, palaeotypes, prints, Fencel Jan Mantuán, Günther Johann (Jan), Had Jan, Höltzel Hieronymus, Klaudyán Mikuláš, Milichthaler Leonhard, Pekk Hans, Peypus Friedrich, Schön Erhard, Springinkle Hans

Norimberk s pověstí mezinárodního tržiště patřil od sklonku 15. století k nejsilnějším zahraničním výrobcům a vývozním střediskům jazykově české i cizojazyčné bohemikální literatury. Tak významné kvantitativní a kvalitativní úrovně nedosáhly před rokem 1501 ani Bamberk či Lipsko, ani Štrasburk. Do poloviny 16. století byl pak knižní trh českých zemí ještě posilován jazykově českými výrobky z Benátek (1506), Vídně (1513), Lipska (1514) a Wittenbergu (1546–1547), ale i v těchto případech šlo ve srovnání s Norimberkem o činnost nárazovou a nikoli kontinuální. Spolupráce norimberských tiskařů a nakladatelů při českých zakázkách dosáhla vrcholu během 17. století zejména zásluhou rozvětvené rodiny Endterů.¹

¹ PETR VOIT, *Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006, s. 163–165 a 189–191 (zde další literatura).

České země oslovily Norimberk poprvé roku 1492.² Předmětem počátečních zakázek byla pouze liturgická literatura. Hlavní důvod nastalé koprodukce spočíval v nízké četnosti a technické úrovni českého a moravského knihtisku. V Čechách se latinská liturgická literatura produkovala jen během počátků řemesla 1476–1479, poněvadž silný tlak dovozců latinských a německých knih domácí dílny napříště donutil akcentovat z konkurenčních důvodů pouze texty českojazyčné, které předmětem importu nebyly.³ Během devadesátých let, kdy staré zásoby plzeňských liturgických tisků pravděpodobně už vymizely, pracovali v Čechách pouze tři řemeslníci, totiž Tiskař Pražské bible (činný 1488–1515), Tiskař Korandy (činný 1493–1497) a Mikuláš Bakalář (činný 1498–1513). Žádný z nich však neměl ani misálovou texturu ani rotundu, tedy písma vhodná pro sazbu latinské mešní nebo modlitební literatury. Na Moravě byla situace poněkud jednodušší, protože vhodně vybavení Němci Konrad Stahel a Matthias Preinlein (činný 1486–1499) dokázali na potřeby olomouckého biskupství zareagovat hned po příchodu do Brna 1486. V roce 1499 se ovšem nejstarší etapa brněnského knihtisku uzavřela, a proto zakázky liturgické literatury musely směřovat do ciziny i z Moravy.

Ke spolupráci nemohl být osloven chebský rodák a zakladatel knihtisku v Norimberku **Johann Sensenschmidt** (1422/32–1491).⁴ Ze své paralelní bamberské dílny sice dodal *Missale Olomucense* 1488 a *Missale Pragense* 1489⁵, ale v roce 1491 zemřel a jeho nástupce, syn Lorenz, se záhy, roku 1492, odmlčel také. Norimberk však od roku 1484 disponoval náhradou nadmíru povolanou. Byl jí jeden z největších soudobých evropských výrobců a obchodníků s liturgickou

2 VÁCLAV BŮŽEK, *Říšíské město Norimberk a České země v předbělohorské době (stav a perspektivy studia)*, Folia historica Bohemica 18, 1997, s. 19–70, zvl. 19–22 o spolupráci výrobní, finanční a obchodní jakožto předpokladech budoucí kooperace i na poli knižní kultury.

3 P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 180–182 (zde další literatura); TÝŽ, *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě 15. a 16. století*, Bibliotheca Strahoviensis 8–9, 2007, s. 113–140; TÝŽ, *Počátky renesanční typografie v Čechách a na Moravě*, Listy filologické 132/1–2, 2009, s. 125–135.

4 P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 785–786 (zde další literatura).

5 KAMIL BOLDAN, *Bamberské vydání Olomouckého a Pražského misálu (1488 a 1489)*, in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 1999. Počátky v dějinách knihtisku. Sborník z 8. odborné konference Olomouc, 20.–21. října 1999*, (ed.) ANETA HYNKOVÁ, Brno 1999, s. 13–20.

literaturou **Georg Stuchs** († 1520).⁶ Liturgická bohemika a moravika, totiž osm příruček pro pražské arcibiskupství a dvě pro olomoucké biskupství, vznikala v jeho dílně mezi léty 1492 a 1509 (mimo to Stuchs zřejmě na objednávku brněnské městské rady dodal asi roku 1498 *Jus municipale Brunense* od městského písaře a notáře Jana).⁷ Stuchsova spolupráce s Prahou žádný odpor v norimberské městské radě nevyvolávala a s přestávkami trvala sedmáct let (zatímco Olomouc po roce 1499 upřednostnila dílnu Johanna Winterburgera z bližší Vídně).

Stuchs odvedl všechny objednávky ve zcela standardní úpravě, jaká byla u tohoto typu literatury žádána. Tiskovým písmem byla rotunda a textura, notace se nereprodukovala xylograficky, nýbrž sazbou, a vegetativní či figurální iniciály mají většinou již raně renesanční charakter. Kánonový obraz misálu pro Prahu 1498 (1503) a pro Olomouc 1499, tištěný na pergamenu, vznikl v norimberském Wolgemutově ateliéru před rokem 1491 (stejněho původu jsou dva rozměrem odlišné štočky zemských patronů Vojtěcha, Zikmunda, Víta a Václava). Stylově pokročilejší kánonový obraz pražského misálu 1508 je prací Lucase Cranacha st. Některé exempláře, přinejmenším *Missale Olomucense* 1499, byly tištěny na pergamenu celé. Stuchsovy výrobky jsou tedy souměřitelné s liturgickými tituly vyrobenými kdekoli v cizině i na Moravě. Přestože produkty pražského a plzeňského knihtisku znatelně převyšovaly, s ohledem na jejich specifické poslání a uzavřenost v prostředí kléru velký vliv na rozvoj naší raně renesanční typografie neměly. O to více bude nutno pro počátky domácí ilustrace z okruhu Tiskaře Pražské bible během devadesátých let 15. století připustit inspirativní význam **Michaela Wolgemuta** (1434–1519).⁸

⁶ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 849 (zde další literatura).

⁷ HERMANN STREHLER, *Das Missale Pragense des Georg Stuchs von 1503*, Gutenberg-Jahrbuch 41, 1966, s. 140–146; VLADISLAV DOKOUPIL, *Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky. Bibliografie města Brna I.*, Brno 1974, zvl. s. 20.

⁸ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 1026 (zde další literatura). Vedle Ulmu a Augsburgu se třetím inspiračním zdrojem českých ilustrovaných prvotisků stal Wolgemutův – Pleydenwurffův ateliér pracující pro Kobergerovu tiskárnu v Norimberku. Takřečený Tiskař Pražské bible z její produkce převzal do minucí na léta 1489, 1491 a 1492 astronomické dřevorezy. Prvním nákladněji ilustrovaným českým prvotiskem byl dvousloupcový *Pasionál* Jacoba de Voragine (Praha 1495). Obsahuje 170 figurálních dřevorezů s náznaky šrafování. Vznikly velmi volnou adaptací ilustračního aparátu nejméně tři Kobergerovy tisků: německé verze *Pasionálu* (Nürnberg 1488), Fridolinova *Schatzbehalteru* (Nürnberg 1491)

Ve srovnání se Stuchsem dosáhl vlivnějšího postavení za účinné spolupráce norimberských výtvarných umělců a českých literátů či nakladatelů až další tiskař, shodou okolností nový majitel Stuchsova tiskárenského vybavení, totiž **Hieronymus Höltzel** († po 27. lednu 1532).⁹ K profesi se přihlásil koncem roku 1499, a byl tedy posledním norimberským prvotiskařem. Liturgické příručky se tu tiskly už okrajově a pro potřeby českého kléru známe dnes jen dvě. Z dílny, která pracovala až do roku 1525, vycházely učebnice pro latinské školy, císařské mandáty a různé administrativní tisky norimberského magistrátu. Později se u Höltzela zabydlela také humanistická a od roku 1517 i reformáční literatura. Tiskař se do střetu s nařízeními městské rady dostal však ještě dříve, nežli začal publikovat Martina Luthera, Thomase Müntzera a Andrease Bodensteina. Půjmenším už od roku 1506 byla totiž příznačným rysem jeho činnosti orientace na české prostředí a norimberští radní, kteří od roku 1513 pravidelně prosazovali právo na preventivní cenzuru, chtějící zejména na poli zahraničních styků ochránit dobrou pověst Norimberku, byli na podobné aktivity městských tiskařů velmi citliví.¹⁰ Höltzel tak sice porušoval magistrátní zákazy a platil pokuty¹¹ – ale vydělával bez ohledu

---

a pověstné Schedelovy Světové kroniky (Nürnberg 1493). Vypěstlostí předlohy i řezby jednoznačně vyniká celostránkový Poslední soud, otištěný na rubu prvního listu. Dalším bohatě ilustrovaným titulem dílny Tiskaře Pražské bible je *Nový zákon* (Praha 1497–1498). Obsahuje 180 opakujících se dřevořezů. Jejich vazby na případné zahraniční předlohy zjištěny dosud nebyly. Víme pouze, že Apokalypsu doplňují přesné nápodoby rozměrem větších originálů Kobergerovy Bible norimberské (Nürnberg 1483).

⁹ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 369–370 (zde další literatura včetně HELMUT CLAU, *Die Endphase der Offizin Hieronymus Höltzels in Nürnberg*, in: *Studien zur Buch- und Bibliotheksgeschichte. Hans Lülfing zum 70. Geburtstag*, [Hrsg.] URSULA ALTMANN – HANS-ERICH TEITGE, Berlin 1976, s. 97–108, kde mnoho informací o Höltzelových potížích s norimberskou cenzurou).

¹⁰ ARND MÜLLER, *Zensurpolitik der Reichstadt Nürnberg. Von der Einführung der Buchdruckerkunst bis zum Ende der Reichsstadtzeit*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 49, 1959, s. 66–169, a MICHAEL DIEFENBACHER – WILTRUD FISCHER-PACHE, *Das Nürnberger Buchgewerbe. Buch- und Zeitungsdrucker, Verleger und Druckhändler vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Nürnberg 2003, s. 1–3.

¹¹ JOSEPH BAADER, *Pressmandate des Rathes zu Nürnberg*, Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit 8 (Neue Folge), 1861, sl. 50–52, a RUDOLF WAGNER, *Nachträge zur Geschichte der Nürnberger Musikdrucker im sechzehnten Jahrhundert*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 30, 1931, s. 107–152, zvl. 115–117 a 149, kde soupis norimberských archivních pramenů týkajících se Höltzelových konfliktů s městskými předpisy, žel bez regist.

na konfesijní profil zakázek: roku 1506 se s ním spojil katolík Mikuláš Bakalář, od roku 1511 člen jednoty bratrské Mikuláš Klaudyán a od roku 1518 postupně opět katolíci Jan Mantuán Fencel, Mikuláš Principál a Mikuláš Kancelarius. Pracovně spjatí s nedalekou Plzní¹² byli Bakalář, Mantuán Fencel a Principál, kdežto Klaudyán pocházel z Mladé Boleslavi a Kancelarius byl Jihočech. Do dnešních dnů se podařilo shromáždit jednadvacet titulů vyprodukovaných Höltzelem během let 1506–1523 pro potřeby českého knižního trhu.¹³ Toto číslo (zahrnující i několik nálezů z poslední doby) však rozhodně nelze považovat za definitivní.¹⁴

Nejpozději v roce 1506 počal Höltzel spolupracovat s plzeňským tiskařem **Mikulášem Bakalářem** (činný 1498–1513, † mezi 1514

¹² Z plzeňského literárního prostředí pravděpodobně vzešel jeden z nejstarších bohemikálních novinových letáků *Ein wunderbarlich Geschicht von einer Sel, die geredt hat vor Vil Leüten zu Pilsen in dem Land zu Behem* [Augsburg: Hans Froschauer, 1504], který zachycuje fiktivní rozhovor duše plzeňského měšťana Václava Haimblichy, zemřelého 1503, s duchovenstvem a pány Švihovskými o záhrobním životě. Autora, nakladatele ani tiskaře této čtyřlístové brožury neznáme, ale dle typologického rozboru písma není místem tisku Norimberk, nýbrž Augsburg (VD 16 W 4592 včetně odkazu na digitalizovanou verzi). Přestože brožura byla jistě určena německému čtenáři, lze předpokládat, že část nákladu se dostala i do Čech. K tomu viz JOSEF VOLF, *Dějiny novin v Čechách do r. 1848*, Praha 1930, s. 14–15.

¹³ Höltzel užil tato písma: dva stupně švabachu M81 (jediné diakritizované písmeno ž bylo jen na jednom z nich), pět odlišných rotund v různých stupních a s minimální nebo žádnou diakritikou (M18, M48, M49, M94 a M99) a tři ne-diakritizované antikvy s minimálními, středními i většími serify.

¹⁴ Z letitě dubiálních bohemik Hieronyma Höltzela je naopak třeba vyloučit relaci Francisca Bouadilly (de Mendoza et Bobadilla) z roku 1532 *Oratio Pragae habita in conventu ordinum regni Bohemiae* [Praha: Pavel Severin z Kapí Hory] o návrhu podpory Čechů protitureckému tažení. V exempláři pražské Národní knihovny 46 F 21/25 chybí sice tři závěrečné listy s tiskařským explicitem, ale i tak lze práci s ohledem na dvě vyznačovací textury M63 a M30, textový švabach velkého stupně a zejména pak typickou dílenskou ozdůbku (ležatý otazník s dvoječkou) neklamně atribuovat jako severinskou. VD 16 B 6865 (pouze „Prag“) – APPO-NYI 3, 1677 (Nürnberg, H. Höltzel) – GÖLLNER 1, 425 (Nürnberg, H. Höltzel) – H. CLAUS, *Die Endphase der Offizin Hieronymus Höltzels*, s. 108 („[Prag? Pavel Severin z Kapí Hory?] kein Druck mit dem Höltzel-Eichenauerschen Material“). Estreicher 3/6, 301 eviduje sazečsky drobně odlišné vydání s explicitem „Impressum Cracouiae, per Mathiam Scharffenberg anno domini millesimo quingentesimo uigesimo secundo“, jehož závěrečný letopočet 1522 se liší od vročení „M.D.XXXII“ na titulní straně.

a 1520),¹⁵ který při koprodukcii vystupoval jako nakladatel. Výsledkem této součinnosti bylo několik nástěnných minucí, snad osm i více. Problém však představuje nahodilost a zejména fragmentárnost jejich dochování. Zatímco Höltzelovo písmo lze bezpečně identifikovat na čtyřech bibliografických jednotkách¹⁶, o spolupráci tiskaře Höltzela s Bakalářem jako nakladatelem můžeme prokazatelně uvažovat toliko u jednolistu na rok 1507, v jehož spodní zachované části čteme jména obou protagonistů „Mikulass Bakalarz. || Geronim Heltzl“. S poukazem na přitištěný domnělý Bakalářův signet však o tomto jednolistu dosud panovalo mínění, že tisk obstaral Bakalář v Plzni a nakladatelem byl naopak Höltzel.¹⁷ Teprve Mirjam Bohatcová v recenzi Kohútova bakalářovského sborníku na základě předběžného typologického rozboru písma naznačila závěr zcela opačný, který se po naší nedávné komparaci zcela potvrdil.¹⁸ Rovněž Bakalář v Plzni tiskl ovšem komerčně výtěžné minuce, ale o reciproční

¹⁵ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 86–88 (zde další literatura včetně dvou průkopnických prací, a to FRANZ SPINA, *Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts*, Prager deutsche Studien 9, 1908, s. 29–51, a MIRJAM BOHATCOVÁ, *Die Anfänge der typographischen Zusammenarbeit zwischen Nürnberg und Böhmen*, Gutenberg-Jahrbuch 51, 1976, s. 147–155.

¹⁶ Švabach M81 a rotunda M18 (blíže viz pozn. 13) v Tocklerových minucích na léta 1507 a 1510, v Buschově minuci na 1514 a v anonymní latinské minuci na 1519.

¹⁷ ZDENĚK VÁCLAV TOBOLKA, *Dějiny československého knižtisku v době nejstarší*, Praha 1930, s. 88, a FRANTIŠEK HORÁK, *Současný stav soupisu tisků Mikuláše Bakaláře*, in: *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*, (ed.) LEO KOHÚT, Bratislava 1966, s. 26–29, č. 18, 21 a 29.

¹⁸ MIRJAM BOHATCOVÁ, *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*. Bratislava, SAV 1966, Listy filologické 90, 1967, s. 420–424 (recenze). Z naší nedávné komparace vyplynulo, že dostupné minuční jednolisty jsou sice zášeny švabachem Bakalářova typu M81, ale diakritikou (jediná hláska Ž) se shodujícím nikolí s bohatším Bakalářem, ale Höltzelem. Rovněž vyznačovací rotunda M18, kterou Bakalář s výjimkou 1511 neužíval, je Höltzelova. Do norimberské dílny se hlásí dále rubriky i malé uncíální iniciálky a velké plné uncíály. Norimberský původ mohl mít taktéž štoček považovaný rádo by za Bakalářův tiskařský signet. Ten neznáme z žádné plzeňské knižní publikace, nýbrž jen z minučního jednolistu na 1507, v němž ostatně přichází nápadná záhlavová lišta s nápisem „Ein Gut, selig new iar“, kterou Höltzel téhož roku otiskl také v dosud neznámé německé verzi – KAMIL BOLDAN, *Sbírka minucí a pranostik z přelomu 15. a 16. století tepelského kláštera premonstrátů*, *Minulostí Západočeského kraje* 44, 2009, č. 13 s bibliografickým popisem nedávno objevené německé Tocklerovy minuce na 1507 uložené v Národní knihovně, sign. Teplá fragm. 503 (v tisku, autorovi děkuji za zpřístupnění rukopisu).

Höltzelově nakladatelské pomoci tu nevíme nic.¹⁹ S ohledem na pracovní vztahy obou řemeslníků však můžeme předpokládat, že Bakalář k obnově švabachového fundusu na začátku roku 1507 použil právě Höltzelovy matrice M81, které oproti norimberskému stavu (ž) vybavil bohatší diakritikou č ř ž ů ě.

Styky s českým prostředím obstarával Höltzelovi vedle Mikuláše Bakaláře také významný člen jednoty bratrské, mladoboleslavský lékař a lékárník **Mikuláš Klaudyán** († 1521/1522).²⁰ Koncem roku 1511 zprostředkoval tisk latinské bratrské *Apologie*, kterou sestavil biskup jednoty Lukáš Pražský. Jeho české apologetické a polemické spisy v té době běžně publikoval litomyšlský tiskař Pavel Olivetský, takže strach z porušení svatojakubského mandátu hlavním důvodem zakázky asi nebude. Ani úmysl zpřístupnit latinskou Apologii zahraničnímu publiku, k němuž měl Norimberk blíže než provinční Litomyšl, se nezdá být pravděpodobný, poněvadž celý náklad byl ihned odvezen do Čech. Zůstává nám tedy opět nedostatečnost domácí výrobní sféry, kterou tehdy reprezentovali pouze bratrsky intaktní Mikuláš Konáč a probratrsky orientovaný Olivetský, který ovšem latinské tituly zásadně nevydával. Klaudyánovo jméno se na výtiscích konfese sice neobjevuje, ale když byl Höltzel na popud magdeburského arcibiskupa městskou radou v červnu 1512 vyšetřován, uvedl jak objednavatele („den Apotheker Niclas Claudian aus Böhmen“), tak i výši nákladu (150 exemplářů).²¹ Höltzel pro titulní stranu vybral zjednodušenou kopii desátého listu Dürerovy *Apokalypsy* (Nürnberg 1498), totiž Sedmihlavého draka a ženu Sluncem oděnou.²²

Přes tyto a další potíže s tiskovým dozorem nakladatelské pou-
to k Höltzelovi zesílilo natolik, že se Klaudyán musel nejpozději

¹⁹ Knihopis 16069 (Tanstetterova minuce na rok 1511, zachovaná jen zlomkem horní třetiny bez impresorských údajů).

²⁰ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 442–443 (zde další literatura).

²¹ JOSEF VOLF, *Apologia sacrae scripturae, lat. apologia Českých Bratří z r. 1511*, Časopis Národního muzea 99, 1925, s. 273–278, zvl. 275, uvádí náklad 100 výtisků. Naopak J. BAADER, *Pressmandate des Raths zu Nürnberg*, sl. 51, dále BOHUMIL NAVRÁTIL, *Glossy k dějinám moravského tisku*, Časopis Matice moravské 26, 1902, s. 127–128, a konečně A. MÜLLER, *Zensurpolitik der Reichstadt Nürnberg*, s. 72, uvádějí shodně náklad 150 výtisků. Jakkoli se prameny v počtu exemplářů různí, celý náklad byl ihned tajně odvezen do Boleslavi.

²² ALBERT SCHRAMM, *Der Bilderschmuck der Frühdrucke, fortgeführt von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke XVIII. Die Drucker in Nürnberg, außer Koburger*, Leipzig 1935, pl. 761.

roku 1517 z Boleslavi do Norimberku přestěhovat. Kromě toho, že dbal potřeb jednoty bratrské, realizoval v Norimberku také vlastní a celospolečenské zájmy, k nimž mu knihtisk v Čechách mohl pomoci jen omezeně. Koncem roku 1517 se totiž objevuje Klaudyánem korigovaná, editovaná a financovaná *Kníeha lékařská, kteráž slove Herbář aneb Želínář*.²³ Je to vůbec nejstarší jazykově česká přírodovědná publikace (pro srovnání uvádíme, že první polskojazyčný herbář Stefana Falimirze vyšel v Polsku u Floriana Unglera až 1534). Autorem Herbáře byl litomyšlský lékař Jan Černý (Niger), starší sourozenec biskupa Lukáše a Klaudyánův přítel. Černý sice ctil tradici středověkého léčitelství, ale na svou dobu zpracoval text překvapivě kriticky a novátorsky, zejména v české botanické terminologii. Na závěr Herbáře přichází šestilistový přídavek Černého o destilaci (pálení) vod. Přídavek je také to jediné, co bylo z Herbáře v budoucnu (ca 1544) reeditováno.²⁴

Aby se text Černého vyrovnal německým standardním herbářům také po stránce grafické, Klaudyán ho nechal doprovodit 429 drobnými anonymními dřevořezy, které byly otištěny ze 333 štočků. Začleníme-li Herbář do dějin české dokumentární ilustrace, půjde tu o prvotinu, která položila základy nepříliš rozvinuté obrazové populárně-naučné literatury u nás.²⁵ Připomínka na fol. A1b předmluvy („pokudž mně v známosti které byliny nebo koření jsou, způsob nebo figury těch vyrýti sem dal“) svádí k myšlence, že Klaudyán pořídil dokonce kresebné předlohy. S jistotou však lze říci jen to, že ilustrace nejsou původní, nýbrž aktuálně vzniklé kopie poplatné zobrazovací tradici přelomu 15. a 16. století. Kopista pracoval s několika staršími předlohami (toto počínání se spolu s opakováním a přehazováním obrázků stalo předmětem ahistorické kritiky Klaudyánovy ediční praxe).²⁶ Trpělivým srovnáním nanejvýše pravděpodobných prototypů Mirjam Bohatcová

²³ MIRJAM BOHATCOVÁ, *Über den Erstdruck eines tschechischen Kräuterbuchs*, Gutenberg-Jahrbuch 56, 1981, s. 175–192.

²⁴ Knihopis (ČD) 5510 pod mylným záhlavím Merlinger Bartholomaeus. BEDŘIŠKA WIŽDÁLKOVÁ, *Glosy na okraj Lékařských knih mistra Křišťana*, in: *Pocta dr. Emmě Urbánkové*, Praha 1979, s. 475–503, zvl. 493–498.

²⁵ MILOSLAV BOHATEC, *Die Anfänge der dokumentarischen Illustration in böhmischen Drucken*, Gutenberg-Jahrbuch 38, 1963, s. 202–208.

²⁶ GUSTAV GELLNER, *Jan Černý a jiní naši lékaři do konce doby jagellovské*, Věstník Královské české společnosti nauk, tř. fil.-hist. 1934, 1935, s. 1–176.

zjistila²⁷, že nejčastější oporou se zřejmě stala botanická kompilace Johanna Wonneckehe von Cube, a to jak její latinská verze *Hortus sanitatis* (Mainz, Jakob Meydenbach 1491), tak německé znění *Gart der Gesundheit* (Strasbourg, Johann Grüninger ca 1485–1486). Český Herbář se latinskému Hortulu přiblížil dokonce ca 200 obrazy rostlin. K tomuto zjištění lze dodat, že ani ostatní obrazový doprovod zařazený na počátek a konec Herbáře není původní. Předlohu k titulnímu dřevořezu s patrony lékařů sv. Kosmou a Damiánem získal Klaudyán buď z *Arzneibuchu* Ortolffa von Bayrlandt (Lübeck 1484), anebo – což je pravděpodobnější – mu posloužilo detailnější zobrazení v *Feldtbüch der Wundtartzney* od Hanse von Gersdorfa (Strasbourg 1517). Známý obrázek zahalené ženy stojící u laboratorních retort byl poprvé publikován Johannem Zainerem ml. ve spisku Michaela Schricka *Von den ausgebrannten Wassern* (UlM 1498).

Jakkoli všechny texty publikované tou dobou v Norimberku podléhaly předběžné magistrátní cenzuře, ze zachovaných protokolů žádné zmínky o příslušném, byť nekonfliktním jednání mezi městskou radou a Klaudyánem či Höltzelem nemáme. Herbář byl Höltzelovou dílnou vytištěn za sedmdesát dní. Podle dnešního povědomí se v Německu zachovalo jen několik málo exemplářů²⁸, neboť i tento titul byl vyvezen do Čech. Na odbyt zde šel kupodivu pomalu – v srpnu 1521, kdy Klaudyán kšaftoval, leželo v Praze ještě na 300 neprodaných exemplářů.²⁹

V souvislosti s další Klaudyánovou aktivitou je třeba znovu připomenout, že tiskařské řemeslo v Čechách nebylo počátkem století

²⁷ MIRJAM BOHATCOVÁ, *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán (Norimberk 1511 – Mladá Boleslav 1519)*, Časopis Národního muzea. Řada historická 148, 1979, s. 33–67, zvl. s. 43–49, a prakticky totéž TÁŽ, *Über den Erstdruck*, s. 175–192, a TÁŽ, *Čtení na pomězi botaniky, fauny a medicíny. České tištěné herbáře 16. století*, Sborník Národního muzea v Praze C 38/3–4, 1996.

²⁸ VD 16 C 1972 eviduje dokonce zprostředkovaně podle Nissenovy bibliografie.

²⁹ FRANTIŠEK DVORSKÝ, *Dodatky a opravy k biografím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii (Klaudyán Mikuláš)*, Časopis Českého muzea 58, 1884, s. 301–304, zvl. s. 303. P. VOIT, *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě*, s. 138, ukazuje, že obdobné svizele provázely také prodej Mattioliho pražského Herbáře z roku 1596, z jehož celkového nákladu bylo roku 1606 inventováno 1062 neprodaných výtisků a o mnoho let později (1640) leželo skladem ještě 720 výtisků. Tak vysoké remitendy, které poněkud zpochybňují dosavadní představu o soudobém bestselleru, lze vysvětlit nadsazenou prodejní cenou a levnějšími importem latinských a německých herbářů z ciziny.

s to realizovat graficky náročnější práce. Pro výrobu rozměrného nástěnného graficko-textového jednolistu to platilo až do šedesátých let 16. století. Nemůže proto udivit, že alegorický jednolist 1260 × 640 mm, o němž bude nyní řeč, vznikl právě v Norimberku.³⁰ Název jednolistu, existoval-li vůbec nějaký, dnes kvůli seříznutí unikátu neznáme. Tento vydavatelský typ tisku na jednom listu němečtí vědci označují jako Bilderbogen (u nás však jednoslovný ekvivalent neexistuje).³¹ Předmětný artefakt bývá nepřesně nazýván „Klaudyánova mapa Čech“. K této mystifikaci nepřispěl jen Knihopis, evidující jednolist pod Klaudyánovým autorským záhlavím, ale zejména fakt, že větší badatelskou aktivitu nežli zástupci knihovnědy či dějin umění³² vyvinuli v této souvislosti historikové kartografie. Takové označení, které předpokládá Klaudyánovo autorství mapy, však nemůžeme považovat za vyhovující, neboť Klaudyán nebyl geometr ani kartograf a při svých četných závazcích se podobného úkolu mohl ujmout jen stěží. Skutečný autor této první mapy Čech by měl být hledán spíše mezi úředníky domácích stavovských institucí.³³ Mapa s českou

³⁰ Nejstarší přibližně stejně rozměrnou tiskovinu na jednom listě (po ořezu 600 × 1920 mm) připravili tiskař Jan Kozel st. a dřevořezáč Michael Peterle st. v Praze 1562. Je to pohled na hlavní město z Petřína s nápadně řezaným názvem *Praga Bohemiae metropolis accuratissime expressa 1562*. Blíže viz P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 494 a 678–680.

³¹ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 120.

³² MIRJAM BOHATCOVÁ, *Höltzels Einblatt der Klauadianischen Landkarte Böhmens*, *Gutenberg-Jahrbuch* 50, 1975, s. 106–112 (česky TÁŽ, *Höltztlův jednolist s Klaudyánovou mapou Čech*, *Strahovská knihovna*, sborník Památníku národního písemnictví 14–15, 1979–1980, s. 39–47), a JAROSLAV KOLÁR, *Takzvaná mapa Čech Mikuláše Klaudyána. Pokus o významovou interpretaci*, *Strahovská knihovna*, sborník Památníku národního písemnictví 14–15, 1979–1980, s. 49–73 (v obou statích je uvedena též bohatá starší literatura). Z nové, avšak faktograficky nebohaté literatury vyjímáme VLADIMÍR KRAUS, *Tisk Klaudyánovy mapy Čech – rekonstrukce technologie*, *Z dějin geodézie a kartografie* 2, 1982, s. 34–46, zde však pod slibnějším titulem jen populární poučky o technologii tisku z výšky a dřevořezu zvláště. Populárně jsou zaměřeny též další dvě stati: IVAN ČERMÁK, *Historické mapy českých zemí. Klaudyánova mapa Čech (1518)*, *Geodetický a kartografický obzor* 35/77, 1989, s. 134, a LUDVÍK MUCHA, *Mikuláš Klaudyán a jeho mapa Čech z r. 1518*, *Geografické rozhledy* 2–3, 1992, s. 33–34.

³³ VLADIMÍR SLADKÝ, *Nové pohledy na tzv. Klaudyánovu mapu Čech*, *Z dějin geodézie a kartografie* 1, 1981, s. 8–21, zvl. 13–14, z nedokonalého zpracování okolí Mladé Boleslavi dovozuje, že Klaudyán nejenže nebyl autorem mapy, ale že nemohl být kresebnému a řezáckému zpracování ani přítomen. MILAN KAVALÍR, *Několik poznámek o tzv. Klaudyánově mapě Čech z r. 1518 a významu starých map jako historického pramene*, *Historická geografie* 24, 1985, s. 7–30, zvl. 9, zdůrazňuje, že „nejvíce

nomenklaturou reflektuje důležité komunikace, říční sítě, lesy a pohoří. Obsahuje též značky pro rozlišení královských a poddanských, katolických i utrakvistických sídel. Přesto však její charakter není cestovní, nýbrž ilustrační – je to pouhá geografická součást textově-ikonograficky-heraldického bilderbogenu o zemském soudním řádu.³⁴ Doklad o tom, kdo je autorem ideové koncepce celku, poskytl prostřednictvím vhodně vybraných citátů biblického Ecclesiastiku sám Klaudyán, a to pasáží v pravé části prostředního pásu.³⁵ Složitější otázkou je tak až určení doby, během níž ideový záměr krystalizoval. Jako pravděpodobně nejzazší termín připadá v úvahu 9. říjen, kdy si Hölzterovi sazečí rozebrali rukopis Herbáře.³⁶ Doba nastala po těchto dnech byla sice velmi příhodná pro reflexi Svatováclavské smlouvy (sněm se konal od 28. září do 24. října 1517), ale nesmíme zapomínat, že na Klaudyány, a to dle jeho vlastního přiznání, ležela až do

---

sídlíštních značek (33) obsahuje Boleslavsko (kraj, kde žil Mikuláš Klaudyán)“, ale otázku, zda jsou jednotlivé mapové prvky sloučeny autenticky, neřeší. Eva SEMOTANOVÁ, *Atlas země Koruny české*, Praha 2002, s. 21, upozorňuje na možnou inspiraci německými kartografickými pracemi Erharda Etzlauba z doby kolem roku 1500.

34 KAREL KUČAŘ, *Mapy Čech v Münsterových Kosmografiích*, Kartografický přehled 8, 1954, s. 87–92, ukazuje, jak evropskou popularitu mapy později zaručilo spojení s rozsáhlým ilustrovaným dílem *Cosmographia. Beschreibung aller Lender* od Sebastiana Münstera (poprvé Basel 1544), k němuž byla zmenšená adaptace „Klaudyánovy mapy“ v různých jazykových mutacích a hláskoslovných variantách připojována (např. „Bemher künigreich mit bergen und walden gerings umb beschlossen“ či „Behemer Künigreich mit Bergen und Wälden gerings umb beschlossen“). Adaptaci „Klaudyánovy mapy“ obsahovala také Münsterova *Kozmografia česká* (Praha 1554), avšak originální dvoulist se dle dnešního povědomí zachoval jen ve dvou exemplářích. V novější době se „Klaudyánova mapa“ do širšího povědomí dostala zásluhou českého faráře a kartografa Františka Jakuba Jindřicha Kreibicha (1759–1833) jako příloha k Bílejovského *Historii církve-ní* v edici Josefa Skalického (Praha 1816).

35 „Pohleďtež, žeť sem sobě sám nepracoval, ale všem, kteříž hledají umění [Sir 33,18]. Neb mnohým věcem srozuměl sem skrze rozprávku [Sir 34,9]. ... Protož není užitečné říci, čemu jest toto a proč jest ono, nebo všechny věci v čas svouj zveděny budú [Sir 39,26]. ... Mikuláš Klaudyán. Léta božieho tisícího pětistého sedmnáctého“.

36 PAVEL R. POKORNÝ, *K heraldické výzdobě tzv. Klaudyánovy mapy Čech*, Z dějin geodézie a kartografie 10, 2000, s. 5–9, zvl. 8, podpořil starší myšlenku Mirjam Bohatcové o tom, že jednolist byl zamýšlen jako apoteóza právního řádu obnoveného Svatováclavskou smlouvou. M. KAVALÍR, *Několik poznámek o tzv. Klaudyánově mapě Čech*, s. 20–22, předložil pokus o předatování heraldické náplně jednolistu až k roku 1512, který však P. R. Pokorný ve výše citované studii odmítl.

19. prosince povinnost průběžně korigovat natištěné archy Herbáře.³⁷

Zároveň je třeba zdůraznit, že norimberská městská rada, která v lednu 1518 přípravu jednolistu nedůvěřivě sledovala, Klaudyána v protokolech jako původce opět nikdy nezmínila. Za odpovědné osoby označuje **Andrese Kaschauer** († před 1521?) a Hieronyma Höltzela.³⁸ O Höltzelově tiskařském podílu, ač ho oříznutý jednolist neprozrazuje, na základě tohoto svědectví a po analýze textového švabachu a vyznačovací rotundy pochybovat nelze. Kaschauer byl, jak dále informují protokoly norimberské městské rady, nakladatelem jazykově českých tiskovin – silně pak elektrizují soudobé poznámky k zamýšlenému vydání české Bible, o němž nemáme jinak žádné zprávy (norimberská edice se skutečně podařila, avšak až roku 1540 přičiněním tamního tiskaře Leonharda Milichthalera a nakladatele Melchiora Kobergera).³⁹ Poněvadž Kaschauer je v letech 1506–1511

³⁷ V předmluvě Herbáře na fol. A1b Klaudyán píše, že byl přípravě Herbáře „... přítomen jsa všech věcí sám, i korigování“.

³⁸ F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 43, a v přetisku též M. BOHATCOVÁ, *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán*, s. 38, citují protokol ze 4. ledna 1518 „Die Behmischen Mappa besichtigen lassen durch ein verstendigen der sprach, ob [n]ichts vnnserm glauben schedlichs darinnen sey, vnd derweil bey dem Kaschawer vnd Holzsel sperren, die auhsgen ze lassen“ a protokol z 11. ledna 1518 „Nachdem sich in der Behmischen Mappa kein geverlichayt ervindet, soll man die dann nicht sperren. Jeronimus Hölzel vernemen, was der Beheim thun sey, so er bey in halte und ob sie cristen oder Ketzzer seyen, und herwider bringen“.

³⁹ F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 43–44, a v přetisku též M. BOHATCOVÁ, *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán*, s. 38, editují tyto materiály: 4. ledna 1518: „Daneben bey allen pruckdrucken [sic!] verpieten, die Bibel In Behmischer sprach nicht zu drucken. Auch dem Kaschawer vnnndtersagen, das er der sachen müssig stee vnd solchen druck hienach annderßwo nicht verleg, das sey eins Rats meynung.“ 13. ledna 1518: „Bey allen puchdruckern abstellen und verpieten, In Behmischen gezüng gar nichzit mer zu trucken, bey eins rats straff. Auch dem Kaschawer vnnndtersagen vnd verpieten, das er der gemeinschaft des Behmischen drucks gar müssig stee. Jeronimus Holzel noch ain streffliche red sagen vnd das er der steten [sachen?] hinfuro müssig stee.“ 16. ledna 1518: Dehsgleichen Endressen Kaschawer sein vorhaben, die Bibel vnd andere pucher in Behmischer sprach alhie drucken zu lassen, auch ableynen vnd Im statlich vnnndtersagen. Werd er darüber ein rat mit weythern ansuchen oder furschriften vberziehen, wöll man Ine von hynnen weysen“ (toto je zvláště poučná část zápisu, poněvadž se v případě dalších požadavků na norimberský magistrát vyhrožuje Kaschauerovi vyhnáním z města). F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 47, eviduje Kaschaueru dle norimberských městských knih od roku 1483. F. DVORSKÝ, *Dotatky a opravy*, s. 303, z Klaudyánovy závěti sepsané v srpnu 1521 uvádí, že „nebožtík Němec, kterýž jest se mnú spolek měl z Normberka, ten jest se dlužil, ale

zmiňován též jako norimberský dřevořezáč a kovorytec (Stempel-schneider)⁴⁰, zřejmě nebudeme daleko od pravdy, připíšeme-li mu alespoň hypoteticky řezbu některých štočků „Klaudyánova“ bilder-bogenu. Ten je v levé horní části spodního, mapového pole značen dvěma heraldicko-iniciálovými signety a letopočtem 1518 na nápisové pásce. Jak to připouštěl soudobý úzus, počáteční písmena obou iniciálových skupin jsou vyřezána pozitivně, takže na otisku se jeví zrcadlově obráceně. V levém signetu přicházejí iniciály „NC“ (Nicolaus Claudian), vpravo „VK“ (respektive „AK“ čili Andreas Kaschauer).⁴¹ Zda měly oba signety prezentovat vztah iniciátora projektu Klaudyána a řezáče Kaschaueru, anebo zda naznačovaly nakladatelskou koprodukcí obou zúčastněných, nevíme.

Dne 13. ledna 1518 norimberská městská rada v zájmu zachování linie císařské politiky vyhlásila „bey allen puchdruckern abstellen und verpieten, In Behmischen gezung gar nichzit mer zu trucken, bey eins rats straff“.⁴² Klaudyánovi zákaz výroby jazykově českých knih zřejmě zkřížil plány, a poněvadž byl díky nonkonformnímu vyznání nežádoucí osobou (víme, že hned 14. ledna byl magistrátem označen jako „der hincket pickhart“)⁴³, vrátil se zpátky do Boleslavi. Zde obnovil lékařskou a lékárenskou praxi, hned po příchodu se stal městským radním a v květnu 1518 už provozoval vlastní tiskárnu. Nevybavil ji ovšem Höltzelovým písmem, nýbrž s použitím jeho matric odlil typy nově, avšak amatérsky, jak tomu napovídá kolísající

---

já nevím, slovem-li mým čili nic, než já jsem jemu dal hotové peníze na 400 zl. rýnských kromě nákladu svého“. Poněvadž vzpomínaným Němcem nemůže být Höltzel, zemřelý až o desetiletí později, lze hypoteticky uvažovat o nakladateli a dřevořezáči Kaschauerovi.

40 ULRICH THIEME – FELIX BECKER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart XLX.*, Leipzig 1926, s. 579.

41 JOSEF VOLF, *Co znamená zkratka V.K. na Klaudyánově mapě r. 1518?*, Časopis Národního muzea 113, 1939, s. 126–131.

42 F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 43, a v přetisku též M. BOHATCOVÁ, *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán*, s. 38, citovaná pasáž má ještě dodatek „In der puchdrucker ordnung setzen, das Sy hinfuro kainerley new werck gross oder clain vnangesagt vnd an erlaubnuhs sollen drucken oder auhsgen Larsen. Und alle puchdrucker darauff lassen plicht thun“.

43 F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 43–44, a v přetisku též M. BOHATCOVÁ, *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán*, s. 38, celá pasáž zní „In achtung zu haben, so der Nicolaßko der Claudj, der hincket pickhart, wider hin kumpt, sich seins rueffs, mit wem er gesellschaft vnd handlung treibt, erkundigen vnd die erfahrung bey einem Rath wider Anzeigen“.

světlost písmového řezu. Získal tak dvě písmové sady, totiž středně velký textový švabach M81 a rotundu M94. U příležitosti nového slévání švabachových typů původní ž rozmnožil o diakritizované ý. Rotundu obohatil hláskou ě. Také sada lombardových iniciál 16 × 16 mm přešla do Mladé Boleslavi v identických řezáčských kopiích, protože u Höltzela se stejně jako obě zmíněná písmata objevuje kontinuálně i později. Z Höltzelovy dílny pocházelo také několik menších figurálních štočků vyplňujících bilderbogen, jichž však Klaudyán do konce své aktivní činnosti v lednu 1519 nepoužil. Ilustrace z Herbáře se v Čechách nikdy neobjevily.⁴⁴

Nejpozději počátkem roku 1518 se v Norimberku na čas usadil plzeňský humanista, překladatel a první český samostatný nakladatel bez vazeb na vlastní tiskárnu **Jan Mantuán Fencel** (ca 1485–1544/45)⁴⁵, který u Höltzela pozice uvolněné Klaudyánem převzal. Provázeli ho též spoluměšťan **Mikuláš Principál** († ca 1524)⁴⁶, plzeňský radní

⁴⁴ Když Klaudyán zanechal tiskařských aktivit, obě písmata, iniciály a některé štočky z bilderbogenu v nové funkci titulních dřevořezů přešly na **Oldřicha Velenského** (činný od října 1519 do února 1521 v Bělé pod Bezdězem) – viz P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 985–987 (tam další literatura). Textový švabach, hojně zmodernizovaný dalšími akcenty, pak přešel 1521 zpět do Mladé Boleslavi na **Jiříka Štyrsa** (činný od srpna 1521 do března 1531) – viz P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 868–869 (tam další literatura). Počínaje rokem 1522 však tiskář tento švabach ponížil do funkce písma vyznačovacího. Štyrsa získal také Klaudyánovu – Velenského rotundu, nicméně použil ji jako stylově zaleželou také jen roku 1521 a později se k ní už nevrátil. Život ilustračních štočků skončil pravděpodobně u Velenského. Štyrsa si pořídil vlastní, výpravnější iniciály a zbytky Klaudyánovy lombardové sady se rozptýlily, jak svědčí *Počet z viery* [Litomyšl: Alexandr Oujezdecký] dotištěný 13. ledna 1536 (viz Knihopis 1599). K některým Höltzelovým štočkům se později a možná zprostředkovaně dostal **Bartoloměj Netolický** (činný od ledna 1540 do roku 1552 a v letech 1561–1562 v Praze) – viz P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 623–624 (tam další literatura). Během čtyřicátých let disponoval listou s Mantuánovým signetem, iniciálami a devízou SMEA 29 x 113 (původně na titulu Heinrichmannovy Gramatiky 1518), kterou otiskl na *Psaní saského kurfiřta Johanna Friedricha* (Knihopis 3594). Z téže titulní strany Gramatiky se u Netolického opakuje několikrát jedna z Höltzelových listů s vázovým dekorem a zbrojnošem držícím půl doprava hledící orlice čili s částí plzeňského znaku (Knihopis 1628, 3482 a 15189).

⁴⁵ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 557–558 (zde další literatura).

⁴⁶ Nešlo o tiskaře Mikuláše Bakaláře, který na základě někdejšího vlastnictví knihtiskařské živnosti mohl být sice i později nazýván obvyklým profesním termínem „principál“, ale který už mezi lety 1514 a 1520 zemřel (srov. P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 718). ZIKMUND WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, Praha 1909, s. 311, pozn. 5, považuje Principála chybně za plzeňského tiskaře 1518.

a obchodník s kontakty na Norimberk, nevíme, ale jisté je, že oba protagonisté se znali a investovali do knižní výroby – dokazuje to Mantuánova dedikace *Enchiridia* 7. května 1518 a impresum Höltzelova tisku Heinrichmannovy *Gramatiky* 24. července 1518 a nasvědčuje tomu koneckonců i starší Principálova žádost o tisk nějaké české knihy, norimberskou městskou radou ovšem zamítnutá.⁴⁷

Mantuán Fencel v Norimberku připravil autorsky, překladatelsky, edičně či jako nakladatel nejméně jedenáct titulů. Převládala tendence vzdělavatelská, ať už v rovině světské, nebo katolické. Polovina byla tištěna latinsky, tedy jazykem, který norimberskou radnici neiritoval tak jako čeština a který se v soudobých českých tiskárnách ještě příliš neuplatnil⁴⁸ (s výjimkou Heinrichmannovy *Gramatiky* je latinský text s ohledem na typografickou a čtenářskou praxi v Čechách sázen pouze švabachem a rotundou). Soudobí čeští tiskaři nerozšiřovali ani hrubozrnou mravokárnou satiru typu *Frantových práv* ani katolické modlitby podobné *Hortulu anime*, o odpustkových listech nemluvě. Už z tohoto hlediska je třeba norimberské zakázky hodnotit jako průkopnické. Na většině publikací je Mantuán Fencel podepsán jménem, anebo zpřítomněn devízou *Spes mea ex alto* (SMEA). Jak napověděla už Mirjam Bohatcová⁴⁹, všechny impresorsky anonymní

KAREL CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*, Praha 1966–1984 (= Příloha Sborníku Památníku národního písemnictví Strahovská knihovna 1–19), s. 211, Principála eviduje správně jako „podporovatele vydávání knih v Plzni po 1500“. JOSEF STRNAD, *Listář královského města Plzně a druhy poddaných osad II.*, Plzeň 1905, s. 684, edituje zápis plzeňské městské knihy z 11. října 1519, kde jsou Principál a Mantuán Fencel společně jmenováni jako svědci při prodeji hospodářské usedlosti v Plzni. K tomu též F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 46.

⁴⁷ F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 44, a v přetisku též M. BOHATCOVÁ, *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klauďyan*, s. 38, editují zápis z 16. ledna 1518: „Dem Nicolaus principal von Pilsen Sein vorhabenden Behamischen Truck, Inhalt Seiner Supplic[ation] hier lassen Trucken, mit zimlichen Worten ableynen“. BOHUMIL NAVRÁTIL, *Glossy k dějinám moravského tisku*, Časopis Matice moravské 26, 1902, s. 43–56 a 126–151, zvl. 129, s menšími hláskoslovnými odchylkami cituje tutéž pasáž, ale Mikuláše Principála nesprávně ztotožňuje s Mikulášem Klauďyanem.

⁴⁸ Po nejstarší etapě plzeňského knihtisku 1476–1479 připravil další dvě latinské publikace už jen vimperský Johann Alacraw 1484. Po něm první latinský text, a to Matěje Koramba *Sermones XII in apologiam valdensium facti*, s použitím nikoli antikvy, ale švabachu tiskl až Mikoláš Konáč v Praze 1516.

⁴⁹ MIRJAM BOHATCOVÁ, *Norimberský a plzeňský tiskař Hans (Jan) Pekk*, Časopis Národního muzea. Řada historická 145/3–4, 1976, s. 207–227, zvl. tabulka na s. 208–209, kterou bude třeba při jiné příležitosti mírně korigovat.

Mantuánovy texty je nutno po novém typologickém rozboru připisat Höltzelově tiskárně. Spojnicí je tu shodné písmo (viz pozn. 13) a lom-bardy s perlami 16 × 16 mm, tou dobou v jiné norimberské dílně neužívané. Polovina této Höltzelovy produkce je pro oficiální německou bibliografii VD 16 neznámá, poněvadž knižní zboží bylo odváženo patrně v celých nákladech do Čech.

Koncem ledna 1518 zde vyšlo první latinsko-české školní vydání gnómických textů *Moralissimus Catho* (dle signetu nakladatelsky spolupůsobil Hans Pekk, zaměstnanec Höltzelovy tiskárny). Na přelomu dubna a května přichází první příručka modliteb a zpovědních formulí v latinsko-české řeči *Enchiridion seu Manuale curatorum*, v červnu se tisknou latinská basilejská *Compectata*⁵⁰ a v červenci již výše zmíněná latinsko-česko-německá učebnice Jakoba Heinrichmanna *Institutiones grammaticae*. V srpnu 1518 vyšel Honorius Augustodunensis *Elucidarius dialogicus theologie tripartitus*. Po 17. říjnu se objevuje první vydání prozaické satiry *Frantovy práva*, na níž Mantuán Fencel spolupracoval patrně i autorsky (titulní dřevořez se přiznává Erhardu Schönovi).⁵¹ Do závěrečných měsíců 1518 můžeme umístit výrobu dosud neznámé *latinské minuce na rok 1519*. Její bohemikálnost stvrzuje jak vyznačení zářijového svátku sv. Václava, tak dvojice podélných listů s xylografovanými jmény pánů a rytířů zasedajících na českém zemském a komorním soudu. Heraldické náplně listů se shodují s podélnou erbovní galerií takřčené „Klaudyánovy mapy“.⁵²

Během roku 1518, ale bez bližšího časového určení přichází druhé, norimberské vydání zdravotnědnoho naučení Jana Černého. Předěšle ho pod názvem *Spis o nemocech morních* publikoval Pavel Olivetský v Litomyšli 1506. Norimberská edice, kterou Mantuán „na pospěch tlačití kázal“, je však dnes známa pouze ve dvou exemplářích, jejichž počátek je defektní, takže název se přebírá z explicitu jako *Lékařství užitečné a výborné spravování proti nakaženému povětrí* (Mantuán je

⁵⁰ MIROSLAV ŠVÁB, *Jan Mantuán-Fencel jako typ českých tiskařů v 15. a 16. století*, Vědecké informace ZK ČSAV, Supplement 1, 1970, s. 4–23, zvl. s. 10–11, na základě bezvýznamné skutečnosti, že editorovo jméno následuje v explicitu hned za impresorskými údaji, považuje Mantuána Fencela za tiskaře Kompaktát. Tutéž roli se Šváb snaží rozbořem dedikace prokázat i u Heinrichmannovy Gramatiky.

⁵¹ *The illustrated Bartsch XIII.*, (ed.) WALTER L. STRAUSS, New York 1984, s. 253, č. 124.

⁵² J. KOLÁR, *Takzvaná mapa Čech Mikuláše Klaudyána*, s. 70–71, zde rozpis erbovní galerie, který souhlasí se zachovanými partiiemi minuce.

v explicitu podepsán numeronymem). Snad roku 1518 či později se tiskne *Rozmlouvání neb Řeč dvou, kterak se člověk spravovati má* (dle signetu nakladatelsky spolupůsobil Hans Pekk) a možná též latinsko-česko-německá veršovaná zpovědní příručka Johanna de Garlandia *Poenitentiarius sive Poeniteas cito* (Höltzel je jako tiskař nejistý, neboť se ani u nás ani v Německu nedochoval žádný exemplář).⁵³

Před krátkým časem popsala Hedvika Kuchařová⁵⁴ nově nalezený fragment českého jednolistu *Modlitba o ukrutném zámátku Panny Marie, kterýž jest měla stojeći pod křížem*. Jednolist, jehož sazba byla pořízena dvěma Höltzelovými rotundami a středně velkým švabachem pravděpodobně roku 1518, doprovází velký dřevořez Erharda Schöna s Kristem a Pannou Marií v ikonografických typech Ecce homo a Mater dolorosa.⁵⁵ Když jsme český fragment porovnali s podobným německojazyčným vydáním, které s variantním dřevořezem Wolfa Trauta tiskl zhruba ve stejné době opět Höltzel⁵⁶, zjistili jsme, že poslední zachovaný řádek „Ktoz tuto modlitbu naboznie rzieka przed obrazem ...“ je vlastně torzo incipitu odpustkové formulace papeže Lva X. Nálezem norimberské Modlitby tak získáváme povědomost o vůbec prvním jazykově českém odpustkovém listu, tištěném arci mimo území Čech. Jediná dosud známá textově-obrazová indulgence pochází pravděpodobně z Brna konce 15. století. Byla tištěna ovšem latinsky a zpracovávala výtvarný námět Mše sv. Řehoře.⁵⁷ Naše znalost čistě textových latinských indulgencí původem z Čech (nikoli z bohatší Moravy) je taktéž velice kusá, neboť lze zatím počítat pouze s odpustkovým listem plzeňského Mikuláše Bakaláře 1508.⁵⁸

53 VÁCLAV HANKA, *České prvotisky*, Časopis Českého muzea 26/4, 1852, s. 105, č. 165, měl penitenciář asi ještě v ruce, protože cituje impresum „1518 v Normberce skrze Jeronyma Hoeltzla“. Höltzelovi se nadto připisuje tisk šestilistové latinsko-německé verze penitenciáře ca 1504 (VD 16 ZV 21440).

54 HEDVIKA KUCHAROVÁ, *Zpráva o nálezu českého jednolistu*, in: *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové*, (ed.) ANEŽKA BAĎUROVÁ, Praha 1999, s. 203–212.

55 *The illustrated Bartsch XIII.*, (ed.) W. L. STRAUSS, s. 253, č. 124; MAX GEISBERG, *The German single-leaf woodcut 1500–1550 III.*, (ed.) WALTER L. STRAUSS, New York 1974, č. 1075, a *Deutsche Einblattholzschritte 1500 bis 1700* [2 CD-ROMs], Berlin 2003 (= Digitale Bibliothek), č. 3245.

56 M. GEISBERG, *The German single-leaf woodcut IV.*, č. 1361, a *Deutsche Einblattholzschritte*, č. 3674.

57 ZDENĚK VÁCLAV TOBOLKA, *Tisky 15. věku o jednom listu na území Československé republiky*, Praha (1928), č. 57 s vězanou signaturou Johanna zu Prunn.

58 GEDEON BORSA, *Dosiaľ neznáma Bakalárova latinská tlač*, in: *Mikuláš Bakalár Štetina*, (ed.) L. KOHÚT, s. 100–103, podává nálezovou zprávu o latinském odpustkovém

Na Höltzelově vydání odpustkové Modlitby se jako překladatel mohl podílet Mantuán Fencel. Lze tak soudit z toho, že její text byl zařazen do první české katolické modlitební knihy *Hortulus anime, Zahrádka duše nábožnými modlitbami a pěknými figurami ozdobená*.⁵⁹ Tu z latiny neklamně přeložil a doplnil právě Mantuán. Dle úvodní dedikace byl napomínán nábožnými křesťany, aby „Hortulus jazykem českým vytisknutí dal“, a proto „náklad sem učinil, práce nelitoval“. Ačkoli muzejnímu unikátu chybí konec s obvyklým tiskařským explicitem, už tato pasáž zpochybňuje Hankův neustále opakovaný údaj o jinak neznámém augsburském nakladateli Johannu Schimarovi.⁶⁰ Po nově provedeném typologickém rozboru lze i u Hortulu potvrdit dřívější předtuchu Mirjam Bohatcové, že tiskařem nebyl Johann Stuchs, syn výše vzpomínaného prvotiskaře Georga, nýbrž opět Hieronymus Höltzel. Norimberský Hortulus je pozoruhodný tím, že do jazykově české náboženské knihy 16. století, doposud ilustrované pouze biblickými scénami, uvádí portrétní žánr. V textu přichází cyklus renesančních dřevořezů světců a světic, jehož původní rozsah není díky defektnosti unikátu znám. Dnes je zachováno 69 ilustrací. Z nich více než 30 takřka celostranných včetně titulní ilustrace dodali norimberští umělci **Hans Springinklee** (1490/95–1540?) a jeho žák **Erhard Schön** (1491–1542), zbytek zpracoval snad **Wolff Traut** (ca 1486–1520).⁶¹ Cyklus měl premiéru už v roce 1516 v typograficky splendorním latinském vydání, které Anton Koberger ml. vydával u tiskaře Johanna Stuchse (odtud tedy omyl s tiskařem české verze?). Obrazy českých patronů Václava, Zikmunda, Vojtěcha a Ludmily však vznikly cíleně až pro českou verzi, kterou Höltzel se skromnějším dekoračním aparátem vypravil na podzim 1520 (dedikace je z 3. října).

---

listu z roku 1508, jehož výrobu po typologickém rozboru umísťuje do plzeňské dílny Mikuláše Bakaláře. Stat byla do sborníku dodána zřejmě na poslední chvíli, protože F. HORÁK, *Současný stav soupisu tisků Mikuláše Bakaláře*, s. 26–29, tento Ablassbrief neviduje.

⁵⁹ Text odpustkové Modlitby „Rozpomeň jse, prosím, o nejsladší matko a paní světa...“ je na fol. H4a–H4b.

⁶⁰ V. HANKA, *České prvotisky*, s. 105, č. 167, „u Jana Stichsa nákladem Jana Schimara z Augspurka“.

⁶¹ MARIA CONSUELO OLDENBOURG, *Zwei tschechische Hortuli animae mit Nürnberger Illustrationen*, Philobiblon 12, 1968, s. 105–112, a TÁŽ, *Hortulus animae [1494]–1523. Bibliographie und Illustration*, Hamburg 1973, s. 59, 128–129; P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 794–795, Schön, 830–831 Springinklee a 944 Traut (zde další literatura).

Tou dobou však už Mantuán Fencel pobýval opět v rodné Plzni.⁶² Höltzela oslovil jiný Čech, krumlovský rodák a budějovický písař **Mikuláš Kancelarius** (Nicolaus Cancellarius Cromawceni), snad totožný s rožmberským kancléřem Mikulášem.⁶³ V říjnu 1520 vychází jeho nákladem příruční *Obsequiale Pragense*, doprovazené velkým, u nás dosud neznámým dřevořezem šesti zemských patronů od Erharda Schöna (figury se typově shodují s vyobrazeními v českém Hortulu 1520), a roku 1523 se objevuje *Diurnale Pragense*. Oba liturgické tisky jsou nadmíru kvalitní. Spolupráce se však neobešla bez problémů, neboť nakladatel soubor modliteb 1523 nezaplatil, takže Höltzel se musel prostřednictvím norimberské městské rady obrátit oficiálně na budějovický magistrát, aby Mikuláše do doby vyrovnání pohledávky zadržel.⁶⁴

V letech 1517 – 1525 vytiskl Höltzel dvacet Lutherových prací. Předpokládá se, že byl také jedním ze tří tiskařů, kteří v roce 1517 paralelně v Norimberku, Lipsku a Basileji tiskli Lutherovo památné *Disputatio ... pro declaratione virtutis indulgentiarum*. Má se též za to, že současně vydával spisy radikálů Thomase Müntzera a Andrease Bodensteina. Za tyto aktivity se dostával do konfliktů s městskou radou, a ještě před tím, než se původně katolický Norimberk přiklonil k reformaci, byl v letech 1525–1526 dokonce vyhnán z města.⁶⁵ Postupně se zadlužoval a věřitele uspokojoval rozprodejem své dosavadní produkce. Živnost opustil a část typografického materiálu přešla na jeho zaměstnance **Hanse Pekka** († 1531).⁶⁶ Ten ji nejpozději v roce 1526 přemístil do Plzně, kde asi od 1521 pobýval. Lze domýšlet, že otevření plzeňské tiskárny, s níž Mantuán Fencel opět spolupracoval, souviselo jednak s úmrtím Mikuláše Bakaláře (před rokem 1520) a jednak s definitivním uzavřením Höltzelovy norimberské živnosti roku 1525. Z ní se do Plzně dostaly matrice tří minimálně diakritizovaných písmových sad (střední a malý švabach M81 a rotunda M94). Velkou posilou

⁶² JOSEF STRNAD, *Knihtiskaři plzeňští v XV. a XVI. století*, Památky archeologické a místopisné 14, 1889, sl. 289–294, zvl. sl. 292, Mantuán Fencel veden v říjnu 1519 mezi plzeňskými měšťany, a týž, *Listář královského města Plzně II.*, s. 690, Mantuán Fencel veden v květnu 1520 jako městský radní.

⁶³ Státní oblastní archiv České Budějovice, Archiv města Budějovice, Chronologická řada, list z roku 1513. Za upozornění děkuji dr. Danielu Kovářovi.

⁶⁴ JOSEPH BAADER, *Beiträge zur Kunstgeschichte Nürnbergs*, Jahrbücher für Kunstwissenschaft 1, 1868, s. 221–269, zvl. 235.

⁶⁵ H. CLAUS, *Die Endphase der Offizin Hieronymus Höltzels*, s. 97–108.

⁶⁶ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 675–676 (zde další literatura).

nové plzeňské dílny byly také norimberské štočky českého Hortulu 1520, které tu byly otiskovány porůznu už od roku 1526. Pohromadě, i když oproti původní skladbě značně ztenčené měly na českém území premiéru až roku 1533 v souvislosti s druhým, domácím vydáním Hortulu.⁶⁷

Höltzel s pomocníkem Pekkem nebyli jediní, kdo se v Norimberku angažovali při výrobě českojazyčných, případně latinských titulů pro český knižní trh. Koncem roku 1516 neznámý nakladatel oslovil dalšího proreformačního tiskaře **Adama Dyona** († 1534).⁶⁸ Tak vznikl český *Almanach na rok 1517*, sestavený norimberským astronomem Erhardem Etzlaubem. Nástěnný kalendář se zachoval takřka celý, ba dokonce i se jménem tiskaře, ale německá verze, jejíž existenci lze per analogiam předpokládat téměř s jistotou, známá není.

Během let 1518–1534 se pro český knižní trh angažoval také **Friedrich Peypus** (1485–1535)⁶⁹, původně nájemný tiskař privátní dílny humanisticky orientovaného lékaře Ulricha Pindera a od 1512 až do konce života samostatný živnostník proreformačního směru. Peypus připravil minimálně sedm bohemikálních publikací (užil přitom mály a velký textový švabach M81 s diakritikou, dále dvě rotundy M48 a M60 a konečně několik stupňů antikvy). Z hlediska dějin knihtisku je nejproblematičtější učebnice Jakoba Heinrichmanna *Institutiones grammaticae*, jejíž latinsko-česko-německou redakci pořídil Mantuán Fencel. Známe dva textově shodné exempláře, strahovský a krakovský. Oba jsou unikátní, neboť rozvrh sazby a rozvádění abreviací vykazují odlišnosti. Na úplnějším exempláři krakovském, jehož sazeč se ke zkratkám stavěl konzervativněji, je spolu s nakladateli Mikulášem Principálem a Mantuánem Fenclem podepsán v červenci 1518

⁶⁷ To pod nezměněným názvem za opětovné nakladatelské pomoci Mantuána Fencela vytiskl někdejší Pekkův pomocník a snad od roku 1532 nový plzeňský tiskař **Tomáš Bakalář** († po 1544) – viz P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 88 (tam další literatura). Ve čtyřicátých letech se některé norimbersko-plzeňské štočky objevily v Praze u Bartoloměje Netolického (viz zde pozn. 44). Byly to jednak ilustrace z Hortulu (traktát Jana z Příbrami 1542, viz Knihopis 3482, a postila Antona Corvina 1542, viz Knihopis 1628) a jednak čtyři Ctosti, které však pocházely z jiných zdrojů nežli od Höltzela (hospodářské naučení Jana Brtvína 1540, viz Knihopis 1307).

⁶⁸ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 231 (zde další literatura).

⁶⁹ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 682–683 (zde další literatura včetně HANS-OTTO KEUNECKE, *Friedrich Peypus (1485–1535). Zu Leben und Werk des Nürnberger Buchdruckers und Buchhändlers*, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 72, Nürnberg 1985, s. 1–65).

tiskař Höltzel. Strahovský neúplný exemplář, jemuž chybí mimo jiné spodní část titulu a konec, můžeme z hlediska abreviací hodnotit jako čtenářsky přívětivější přetisk. Jeho výrobcem byl Peypus, a to nejen na základě typografie, ale i díky protokolům norimberské městské rady, která už 6. února 1518 právě jemu povolila Gramatiku vytisknout⁷⁰, ovšem s tím, že nebude obsahovat žádné české výrazy (podmínka dodržena nebyla, neboť první česká slova přicházejí od fol. C2a). Hodnotíme-li Peypusovo vydání jako sazečsky pokročilejší redici, nelze výrobu klást do zimy 1518, kdy o ní radnice jednala, ani se spoléhat na datace přetištěných předmluv. Pravděpodobněji přichází v úvahu blíže neurčená doba po editio princeps, tedy po létu 1518.

V roce 1520 Peypus mimo jiné i pro českou čtenářskou obec vypravil bez vědomí autora, katolíka Jana Dubraviva, přičiněním jeho synovce (a Mantuánova přítele) Linharta Jílka alegorický básnický spis *Theriboulia*. Potřebám reformace vyhovovala asi roku 1528 vydaná svědectví Petra z Mladoňovic *Historia Ioannis Hussi et Hieronymi Pragensis*. Peypus spolupracoval také s pražským protestantsky smýšlejícím pedagogem Ondřejem Klatovským z Dalmanhorstu. Ten pro české publikum adaptoval Peypusem již dříve tištěnou německou učebnici Adama Rieseho (1527). Nazývala se *Rechnung auf der Linien und Federn*. Česká adaptace, u nás doposud považovaná za původní práci Klatovského, vyšla v roce 1530 pod názvem *Nové knížky vo počtech*. Peypus ji doplnil dřevorezy svého předchozího německého vydání. Jako novum přichází pouze titulní sloupková bordura s geometrickým monogramem a písmeny AG, patřícími úpravci a nakladateli Klatovskému. K dalším knihám, které díky vícejazyčnému podání směřovaly také na český trh, patří *Quinque linguarum utilissimus vocabularius* z roku 1531 a o tři léta mladší Heydenovy *Puerilium colloquiorum formulae* v redakci Jana Radocha Vopatovského. Tento malý latinsko-česko-německý přehled základních frází vznikl zřejmě jako dílenský „bonus“⁷¹ po lednovém dokončení mnohem větší

⁷⁰ F. SPINA, *Tschechischer Buchdruck*, s. 44, a v přetisku též MIRJAM BOHATCOVÁ, *Hayd-Haden-Had: Tři jména jednoho tiskaře?*, Bibliotheca Strahoviensis 1, 1995, s. 77–106, zvl. s. 78, „Fritzen Peipus ist zugelassen, das er einem Behaim die grammatik hainrichmannj drucken lassen mög In latein, doch das gar kain Behmisch wort wer dringemengt“.

⁷¹ Podobnou praxi známe z Liechtensteinovy dílny v Benátkách, kde byla 5. prosince 1506 dokončena Bible česká a 14. prosince následovaly ještě dva drobné útešné spisky (viz Knihopis 1078 a 17448).

a náročnější zakázky, totiž *Nového zákona*. Jak bylo možno v kontextu okolností očekávat, podkladem se tu stal Nový zákon se signetem, tištěný v Plzni po 1476. Text byl 1534 na náklad norimberského tiskaře a knihkupce **Hektora Schöfflera** (dnes doložen pouze 1533–1534)⁷² vypraven ilustracemi norimberských umělců Erharda Schöna a **Niklase Störa** († 1562/63).⁷³ Jejich cykly doplňují drobné kopie dle **Hanse Sebalda Behama** (1500–1550).⁷⁴ Originály byly původně určeny norimberskému tisku Lutherova překladu Nového zákona 1526, jehož typografie – respektive střízlivé propojení textu a obrazu – se na několik století stalo vzorem německé reformační náboženské literatury. Umělecký vrchol Peypusova Nového zákona pak obstarává pět pravděpodobně originálních obrazů evangelistů, poprvé publikovaných už roku 1503 v Höltzelově tisku modlitební knihy *Salus animae* a nově připisovaných samotnému **Albrechtu Dürerovi** (1471–1528).⁷⁵ Peypusův *Nový zákon* ještě ožil v Milichthalerově norimberské reedici 1538 a s rozmnoženými ilustracemi v moravských přetiscích Jana Günthera 1549 a 1555.

Jednou z posledních Peypusových prací je nerozsáhlá relace o novokřtěncích v Münsteru, doplněná věroučně zamítavými komentáři Martina Luthera a Philippa Melanchthona.⁷⁶ Když tiskař 1535 zemřel, jeho dílna ještě téhož roku relaci přetiskla „durch Joan Haden“. Jde o téhož tiskárenského zaměstnance, vedeného příslušnou matrikou ovšem jako „Hans Hayd“, s nímž Peypusova dcera Kunigunda v roce 1535 uzavřela manželství. Hayd – Haden však po principálově smrti získal jen zlomek tchánova tiskařského materiálu (větší část přešla k Leonhardu Milichthalerovi)⁷⁷, a proto na pokračování

⁷² JOSEF BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1982, s. 357.

⁷³ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 845 (zde další literatura).

⁷⁴ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 97 (zde další literatura), a EVA ŠEFCÁKOVÁ, *Drevorezová knižná ilustrácia okruhu a dielne Albrechta Dürera v knihách a tlačiach vydaných na Morave a na Slovensku*, in: *Kniha '91–'92. Zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku*, Martin 1993, s. 35–61, zvl. s. 36–37.

⁷⁵ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 225–227 (zde další literatura), *Albrecht Dürer 1471–1971. Katalog zur Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums von Mai bis August 1971*, Nürnberg – München 1971, s. 194, č. 371–372, a E. ŠEFCÁKOVÁ, *Drevorezová knižná ilustrácia*, s. 37–38.

⁷⁶ VD 16 N 876.

⁷⁷ Dobře to vidíme kupříkladu na souběžné norimberské a pražské edici českého Nového zákona – Milichthaler (zpřístupňující hláskoslovně modernizovanou verzi 1534) ho s použitím originálních Störových štočeků, získaných

živnosti v Norimberku rezignoval a s manželkou přesídlil do Prahy. Zde už v dubnu 1536 vyšlo typograficky zdařilé dílo Johanna Koppa von Raumenthal. Neslo název *Regiment neb Správa, jak jedenkaždý člověk ve všech věcech zdraví své ... opatrovati ... má*. Impresum je podepsáno „skrže Jana Hada“, takže Mirjam Bohatcová tvar „Haden“, užitý v protinovokřtěnské polemice, oprávněně považuje za němec-ký akuzativ českého příjmení „Had“. ⁷⁸ **Jan Had** († 1543) ⁷⁹ latinská slova Regimentu sázel Peypusovou antikvou, a tím – po nevýrazné premiéře v Plzni v roce 1532 a v Náměšti v letech 1533 až 1535 – stanul v čele řemeslníků, kteří toto tiskové písmo vlastnili také v Čechách. I když ho během času neuzíval rovnoměrně, stal se u nás po náběhu u Mikuláše Konáče prvním producentem latinskojazyčných publikací. Pěknou typografii mají dvě pražská latinsky tištěná kázání vídeňského biskupa Johanna Fabriho z roku 1537. V souladu s norimberskými zvyklostmi zde totiž přicházejí u nás velmi rané iniciály s motivy hrajících si dětí.

Neméně zajímavou postavou je i norimberská rodačka **Kunigunda Hadová** (Kunhuta, Kunka roz. Peypusová), která se podruhé prodvala za pražského učitele Jana z Písku (od té doby Jan Kantor Had) a ani po jeho smrti 1572 se díky vdovskému právu řemesla nezřekla. Spolu s Markétou Kozlovou ji tak lze označit za nejstarší samostatnou tiskařku v Čechách.

---

po Peypusovi, dotiskl 4. května 1538 a Had (publikující beze změn znění druhé Severinky 1537) svůj trucidovník završil 4. června 1538, ovšem s méně obratnými kopiemi Störových ilustrací. Hadovi naopak zůstalo devět drobných návodných dřevořezů z Peypusova tisku Rieseho Rechnungu 1527, ale otištění se dočkaly až u nástupce **Jana Kantora Hada** († 1572), který formou stránkového přetisku druhé vydání Knížek pořídil v Praze 1558. Tento Jan Kantor Had se původně jmenoval Jan z Písku a u Hada působil už dříve. Počínaje 1538 tu až do úplného vyčerpání štočku otiskoval norimberskou titulní portálovou borduru s Peypusovým mluvícím signetem (pelyňkem) a iniciálami FP, které si jednoduchým dřevořezáčským zásahem upravil na IP. Poněvadž profesní zvyklosti nedovolovaly, aby se signetem takto suverénně prezentoval pouhý zaměstnanec, předpokládáme, že Jan z Písku měl v tiskárně nějaký vlastnický podíl už za života Jana Hada (M. BOHATCOVÁ, *Hayd-Haden-Had*, s. 82–83, tuto dedukci neuvádí). Kromě štočků iniciál s hrajícími si dětmi a štočků počtářských ilustrací se roku 1536 z Norimberku do Prahy dostala nanejvýše Peypusova antikva benátského typu, kterou známe naposledy z Heydenových Formulí 1534. Textový švabach a vyznačovací textura byly, jak se prozatím zdá, odlity z matric Pavla Severina.

⁷⁸ M. BOHATCOVÁ, *Hayd-Haden-Had*, s. 79–81.

⁷⁹ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 335–336 (zde další literatura).

V roce 1535 obohatil sféru českých konverzačních příruček novým slovníčkem reformační tiskař **Jobst (Jodocus) Gutknecht** († 1542).⁸⁰ Vydával učebnice, satirické písně, knížky lidového čtení a ovšemže i Lutherova díla, a jak vidíme na latinsko-česko-německém *Vokabuláři*, dokázal se pohybovat také v zakázkách lexikografických. Neznámý kompilátor tu spojil *Dictionarius trium linguarum* tištěný ve Vídni roku 1513 a Pekkův plzeňský tisk *Velmi užitečné knížky* 1526.⁸¹ Takto vzniklá tematicky řazená pomůcka, obracející se většinou více do oblasti náboženské nežli praktické, žila později v Čechách mnoha přetisky (1546, 1550 aj.).

Vlastníkem převážné části Peypusova dílenského materiálu se stal norimberský tiskař **Leonhard Milichthaler** († 1540).⁸² Také on část své kapacity věnoval zahraničním zakázkám. Pro potřeby českého publika obnovil v roce 1538 starší Peypusovu edici ilustrovaného *Nového zákona* a v říjnu o dvě léta později vydal *Bibli českou* neboli Norimberskou. Je to vůbec první bible tištěná na jazykově německém území jinak než německy, latinsky nebo řecky. Milichthalerovo české vydání je pouhým sazečsky zmenšeným přetiskem textu (nikoli obrazového doprovodu) druhé Severinovy bible 1537, a textově tudíž závisí na Benátské bibli 1506. Pozoruhodnou nedůsledností editora se v předmluvě ke Čtvrté knize Ezdrášově vzpomíná pouze starší tisk Bible pražské 1488 a Kutnohorské 1489, zatímco obě Severinova vydání zmíněna nejsou. Nakladatelskou roli plnil tentokrát **Melchior Koberger** (1501–1540), potomek prvotiskaře Antona Kobergera st. Českého iniciátora však jménem neznáme. Lze jen předpokládat, že realizace se nějakým způsobem účastnili Jan Günther, tehdy Milichthalerův vyučenec, pomocník a později samostatný tiskař v Prostějově a Olomouci, a možná i jeho souputník Kašpar Aorg jako korektor. O účasti Jiřího Melantricha z Aventinu, již bez důkazů, jen na základě budoucích pracovních vazeb s moravským novousedlíkem Güntherem, dovozuje starší literatura⁸³,

⁸⁰ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 329–330 (zde další literatura).

⁸¹ M. BOHATCOVÁ, *Unbekannte, in Regensburg entdeckte Pilsner Druke aus dem 16. Jahrhundert*, Germanoslavica 1, 1994, s. 11–22, zvl. 16, zpráva o nálezu dosud neznámého exempláře „Velmi užitečné knížky“.

⁸² P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 591–594 (zde další literatura).

⁸³ ANTONÍN RYBIČKA, *Melantrichové z Aventina a tiskárna jejich. Pomůcka k dějepisu literatury a typografie domácí*, Časopis Českého muzea 39, 1865, s. 123–142 a 209–221, zvl. 125. Po něm mírněji opakuje JIŘÍ PEŠEK, *Jiří Melantrich z Aventína. Příběh pražského arcitiskaře*, Praha 1991, s. 4.

nevíme nic. Jedním z vyznačovacích písem byla fraktura (kopie tzv. Gebetbuchfraktur z roku 1513 a tzv. Dürerfraktur z roku 1525), a proto Milichthalerovu bibli můžeme po únorové premiéře Bartoloměje Netolického v Praze považovat za druhou jazykově českou publikaci, v níž bylo toto písmo užito.⁸⁴ Poněvadž norimberská zakázka nesměla být zřejmě předražena, tiskárna ilustrační doprovod poskládala velmi nepůvodně a nesourodě. Štočky pocházely z několika starších publikací, např. z latinských biblí Antona Kobergera st. (Nürnberg 1520) a Friedricha Peypuse (Nürnberg 1530) či z jazykově německé bible Heinricha Steinera (Augsburg 1534). Některé už dříve provázely Peypusův český *Nový zákon* 1534. Nejvýraznější podíl připadá starším a novějším pracím Erharda Schöna (některé s monogramem ES). Vedle nich přicházejí obrazy **Hanse Schäufoleina** (HS), mimo jiné zhotovitele dvakrát opakované titulní bordury, a Hanse Springinkleeho (HSK). Skoro čtyři desítky ilustrací vytvořil Niklas Stör. Mimo to přicházejí kopie dle Sebaldy Behama a Hanse Holbeina ml. Do žaltáře bylo zařazeno deset kopií z wittenberského (wartburského) cyklu 1534 podle Mistra MS.

Tiskárnu po Milichthalerově smrti roku 1540 za nezletilého syna Friedricha převzala ovdovělá matka Margareta. V témž roce se znovu provdala. Druhým chotěm byl dosavadní tiskárenský pomocník **Johann (Jan) Günther** († 1567)⁸⁵, který sňatkem Milichthalerovu tiskárnu vyženil. Měšťanství v Norimberku držel v letech 1541–1554. V letech 1541–1544 tiskl samostatně, užívaje přitom velký a střední švabach a dva malé švabachy (pro české zakázky se všechny stupně vyznačovaly diakritikou), rotundu M60, frakturu a další typografický materiál svého učitele.⁸⁶ Jako doklad mnohovrstevné kontinuity mezi Leonhardem Milichthalerem a začínajícím Güntherem budiž uveden alespoň starozákonní cyklus Erharda Schöna a Niklase Störa. Cyklus byl původně určen pro biblický tisk Steinerův 1534, pak přešel do Milichthalerovy české *Bible* 1540 a rok nato ho nastupující Günther

⁸⁴ Netolický dotiskl hospodářské naučení Jana Brtvína v Praze během února 1540, viz *Knihopis* 1307.

⁸⁵ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 322–324 (zde další literatura).

⁸⁶ Z norimberských titulů, u nichž byl dříve předpokládán jako výrobce Günther, je třeba vyloučit Dietrichovo kvartové „Kázání o mytí noh“ z roku 1543 (VD 16 neuvádí; *Knihopis* 1903 dle Jungmann IV. 1572, kde zmíněno pouze místo vydání Norimberk, a s poznámkou „nezachoval se žádný výtisk, jest pochybno, zda české znění vůbec existovalo“). Unikátní exemplář stockholmské Kungliga biblioteket objevila LENKA VESELÁ, *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 272, č. 86 s pražským explicitem Ondřeje Kubeše ze Žípů.

publikoval ve *Starém zákonu*, který až do 20. století představoval jediné samostatné vydání Pentateuchu pořízené česky (jde o přetisk části Milichthalerovy bible). Za zmínku stojí též dvanáct dřevorezů Hanse Springinkleeho s postavami apoštolů a letopočty 1520 či 1521. Celostranné postavy zasazené v klenutých interiérech nejprve v roce 1539 oživily Milichthalerův tisk konfesijní příručky luterána Georga Rhaua. Odtud přešly opět ke Güntherovi, který je s úspěchem užil, když roku 1542 vydával v Norimberku její český překlad pojmenovaný *Dvanácte artikuluov víry křesťanské*. Z Güntherovy norimberské etapy známe dnes ještě osm dalších publikací, mimo jiné kancionál Michaela Weisse *Ein Gesangbuch der Brüder inn Behemen und Merherrn* (Nürnberg 1544).

Velmi dobré obchodní a kulturní kontakty Norimberku s českým prostředím i deficit tiskařských dílen na konfesijně svobodné Moravě přiměly Günthera opustit Německo a přestěhovat se s manželkou Margaretou a nevlastním synem Friedrichem 1544–1553 do Prostějova. Pro začátek stačilo starší norimberské vybavení, vyjma zaležených gotických forem, které už v novém působišti nenajdeme, poněvadž byly nahrazeny progresivnější Milichthalerovou frakturou.⁸⁷ Latinská slova a latinské pasáže v jazykově českých tiscích sázeli však na počátku prostějovské etapy tak jako dříve v Norimberku pouze švabachem. Po modernější antikvě sáhl poprvé v roce 1545 až při sazbě latinských slov v *Loci communes* od Johanna Spangenberg. Později si jako první tiskař na Moravě opatřil ještě řečtinu, jejíž premiéru zastihujeme v roce 1549. Günther si mimo to přivezl množství vyženečných i vlastních iniciál a štočků.⁸⁸ Některými ilustracemi se však pochlubil přece jen nově, kupříkladu bordurou s ukřížovaným Kristem a dvěma lotry. Vznikla jako nápodoba podle německého Mistra Jákobova žebříku (Meister der Jakobsleiter) a otištěna byla do Rhegiova *Rozmlouvání* 1545. K novým akvizicím patří i Springinkleeho Madona s Ježíškem z roku 1521, jejíž štoček provázeli unikátně dochovaný *Slabikář* 1547.

V roce 1553 Günther nastálo přesídlil do Olomouce a norimberského měšťanství se v roce 1554 vzdal. Z Prostějova přivezený písmový fundus doplnil opět jako první na Moravě humanistickou

⁸⁷ Tři drobně odlišné švabachy M81; dvě odlišné fraktury a tři stupně antikvy.

⁸⁸ E. ŠEFCÁKOVÁ, *Dřevorezy prostějovské a olomoucké tiskárny Jana Günthera*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, III. Olomoucko*, (edd.) IVO HLOBIL – MAREK PERŮTKA, Olomouc 1999, s. 538–541.

polokurzivou, kterou představil roku 1557 v latinských slovech *Zahrádky duchovní* od Jana Straněnského. Günther, obklopen humanisticky smýšlejícími literáty Pavlem Vorličným (Aquilinatem), Šimonem Enniem (Klatovským), Janem Dubraviem a Janem Straněnským, realizoval jako první tiskař na Moravě vcelku všestranný model ediční politiky. Jeho smyslem nebyla již služba uzavřené náboženské skupině, nýbrž formování širšího a čtenářsky rozrůzněného trhu, který důvěrně znal z Německa. Kniha tak v Güntherově pojetí dostala jednoznačně charakter zboží. Po dosavadní hegemonii moravské věroučné polemiky a nábožensky výchovné literatury počaly zde poprvé převládat tisky světské. Některé Güntherem vydané tituly nacházíme již mezi jazykově českou produkcí Peypusovy a Milichthalerovy norimberské tiskárny třicátých a čtyřicátých let. Zvláště olomoucká etapa přinesla obrat k typograficky jednodušším a levnějším spisům hospodářským, k teorii hudby, ke knížkám lidového čtení a školním učebnicím (dvoj- a trojjazyčným slovníkům). Zde všude se nepochybně právě Günther jako první tiskař u nás zasadil zároveň o převedení textů z němčiny do češtiny. Minoritní a přitom konfesijně nevyhraněná náboženská literatura vycházela vsťíc katolíků i jednotě bratrské, luteránům i utrakvistům. Důležitý je také objem Güntherovy produkce. Poněvadž za devět let v Prostějově činil 35 titulů a během čtrnácti let v Olomouci 56 titulů, lze dovodit, že obě tiskárny úhrnem pokryly 60 % soudobé moravské knižní výroby. Ve stopách edičního programu otčíma Günthera kráčel, užívaje přitom staré norimberské vybavení, olomoucký nástupce **Friedrich (Bedřich) Milichthaler** († 1590).⁸⁹

Norimberským souputníkem Leonharda Milichthaler se na krátký čas stal český utrakvistický tiskař **Václav Oustský**⁹⁰, pocházející pravděpodobně z Ústí nad Orlicí.⁹¹ Je-li tomu tak, mohl být příbuzným, ne-li dokonce synem tamního rodáka, bratrského tiskaře Jiříka Štyrsy.⁹² Oustský se u Milichthaler patrně vyučil a jako jeho pomocník samostatně pod svým jménem a s finanční pomocí pražského

⁸⁹ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 591–594 (zde další literatura).

⁹⁰ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 654 (zde další literatura).

⁹¹ ZI. WINTER, *Řemeslnictvo a živnost*, s. 314, uvádí jako jediný ze starších badatelů jmenný tvar „Austecký ze Skalska“.

⁹² P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 868–869 (zde další literatura); FRANTIŠEK BAREŠ, *Paměti města Ml. Boleslavě*, Mladá Boleslav 1920–1921, s. 211, hypotézu o vazbě Oustského na Štyrsu vyslovil jako první.

lékaře a profesora **Jana Chocenského** (ca 1494–1545)⁹³ vytiskl během května 1537 krátkou *Kroniku českou* od utrakvisty Bohuslava Bílejovského. Tuto obhajobu kalicha, vedoucí hluboko před kompaktáta až k dobám cyrilometodějské mise, by možná v Praze uvítal Mikuláš Konáč, ale jeho dílna už od roku 1528 nebyla činná. Autor ani nakladatel nemohli s ohledem na nenávislné výpady proti jednotě bratrské oslovit ani moravské dílny v Lulči a Náměšti, ba ani pražského tiskaře Severina, takže vhodnou cestou k realizaci se ukázala přítomnost Oustského v Milichthalerově norimberské dílně. Z ní byl pro *Kroniku* použit diakritizovaný švabach středně velkého stupně (Ě ě ž ů ý) a rotunda M6o. Byl-li sazečem sám Oustský, pak můžeme soudit, že česky buď moc neuměl, anebo (což je pravděpodobnější) pracoval chvatně.⁹⁴ Text provázají čtyři ad hoc posbírané biblické ilustrace – jednou z nich je kvalitní *Ecce homo* od Erharda Schöna. Je pravděpodobné, že právě Oustský krátce po Milichthalerově smrti (1540–1542) vybavil Chocenského pražskou „Privatdruckerei“ písmem z dílenských matric, nežli je nástupce Günther vyvezl do Prostějova. O rok později (1543) střední švabach z týchž matric, ovšem vylepšený délkou nad samohláskami á é a háčkem nad skupinami typu *bě pě mě*, v Praze vlastnil ještě Bartoloměj Netolický. Zikmund Winter uvádí, že Oustský v Norimberku neznámo kdy zakoupil spolu s **Ondřejem Kubešem ze Žípů** († po 1551)⁹⁵ švabach a ruční licí strojek a že do roku 1544 pracoval na Starém Městě pražském.⁹⁶ Z této etapy se však žádný doklad Oustského tiskařských aktivit nedochoval.

Několikrát zmíněný Erhard Schön vytvořil kolem roku 1520 dřevorezový portrét Jana Husa.⁹⁷ V mladší kopii ho nacházíme na textově-obrazovém jednolistu nadepsaném *Jan Hus mučedlník Boží, který kázal v Čechách s. Čtení*. Jednolist během čtyřicátých let opustil dílnu dalšího norimberského tiskaře **Hanse Guldenmunda** (1490–1560)⁹⁸,

⁹³ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 383 (zde další literatura).

⁹⁴ Např. nadpis vyznačovací rotundou M6o na fol. a2b zní „Prziczina *spani* knizek tiechto předklada se“ namísto „Prziczina *psani* knizek tiechto předklada se“.

⁹⁵ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 503 (zde další literatura).

⁹⁶ Z. WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti*, s. 258 a 261.

⁹⁷ HEINRICH RÖTTINGER, *Erhard Schön und Niklas Stör*, Strasbourg 1925, s. 192, č. 281.

⁹⁸ P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 322 (zde další literatura), a ANTONÍN MATĚJČEK – ZDENĚK VÁCLAV TOBOLKA, *Dřevorytový list Hanse Guldenmunda z doby kolem r. 1540*, Praha 1930.

kteřý do Čech zajižděl s grafickými listy obchodovat už v roce 1513.⁹⁹ Do roku 1561, kdy Husovým portrétem počaly být pravidelně vybavovány kancionály jednoty bratrské, představuje Guldenmundův jednolist ve sféře portrétní grafiky vcelku ojedinělý počín. Šest dalších německojazyčných obrazových bohemik, která se z jeho dílny podařilo dnes shromáždit, je dozajista jen malou ukázkou, ale i tak dokumentuje českou a moravskou poptávku po tomto informačně-dekorativním žánru, na který naše ateliéry dvacátých až čtyřicátých let nebyly ještě zavedeny. Guldenmund přitom v této oblasti nepodnikal sám, jak dokládá úsměvný jednolist tiskaře, nakladatele a dřevořezáče Niklase Meldemanna¹⁰⁰ s dřevořezem Erharda Schöna.

Pro kulturní vazby Norimberku s českým prostředím je důležitý dále Guldenmundův tisk veršovaného letáku Hanse Sachse nazvaného *Eyn wunderliche Weysagung von dem Babstumb* (1527). Tento leták obsahuje třicetidílný protipapežský obrazový cyklus Erharda Schöna. Devět jednotlivin tohoto cyklu užil roku 1546 další norimberský reformační tiskař **Christoph Gutknecht** († 1548)¹⁰¹, syn zmiňovaného Jobsta Gutknechta, jako doprovod protipapežsky útočného díla Thomase Kirchmeyera (Naogeorga) *Tragedy nová Pammachius jméno mající*. Jde o skutečně významný počín. Předně představuje vůbec první (a jedinou) norimberskou edici tohoto titulu, který ve Wittenbergu, Augsburgu, Štrasburku a Cvikově vycházel latinsky a německy už od roku 1538. Mimo to můžeme edici považovat za vůbec první známý pokus o překlad cizí divadelní hry do češtiny. V neposlední řadě nutno doplnit, že přínos českého Pammachia netkví toliko v rovině textové, ale i v ilustračním doprovodu. Kromě Schönových

99 A. MATĚJČEK – Z. V. TOBOLKA, *Dřevorytový list Hanse Guldenmunda*, s. [4], citováno dle JOSEPH BAADER, *Beiträge zur Kunstgeschichte Nürnbergs*, Jahrbücher für Kunstwissenschaft 2, 1869, s. 51, tuto informaci však postrádá.

100 U. THIEME – F. BECKER, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler XXIV*, s. 357 (zde další literatura včetně HEINRICH KÁBDEBO, *Der Antheil der Nürnberger Briefmaler Meldeman und Guldenmundt an der Literatur der ersten Wiener Türkenbelagerung*, Berichte und Mittheilungen der Altertums-Vereines zu Wien 15, 1875, s. 97–106).

101 P. VOIT, *Encyklopedie knihy*, s. 329–330 (zde další literatura, včetně HILDEGARD ZIMMERMANN, *K výzdobě norimberského českého vydání Pammachia z roku 1546*, Časopis československých knihovníků 7, 1928, s. 5–9, a KARL-HEINZ SCHREYL, *Die Welt des Hans Sachs. 400 Holzschnitte des 16. Jahrhunderts*, Nürnberg 1976, s. 15–31). Jiný štoček, Gutknechtem pro českého Pammachia nevybraný, získal patrně ze zásob Jana Chocenského opět Bartoloměj Netolický, který ho v roce 1543 umístil na titulní stranu Kroniky o pohnutí křesťanském (Knihopis 4466).

ilustrací totiž Gutknecht pro tento účel shromáždil skoro pět desítek štočků jiných. Z větší části jde o účelově upravené kopie mistrů **Albrechta Aldorfera**, Hanse Sebalda Behama, **Wolfa Hubera**, Niklase Störa a dalších, prozatím ještě neidentifikovaných. Vzniklá kolekce je sice autorsky a žánrově nadmíru pestrá, ale až na Schönovy paralely zvírat s papežem vazbu k textu postrádá (tento způsob knižní úpravy však nelze odsuzovat, neboť zejména ve sféře světské literatury 16. století byl tiskárnami i čtenářskou obcí považován za konvenční). Protagonisté Pammachius, Porfirius, Julianus a Satan jsou dokonce ilustrovány výpůjčkami ze soudobých pranostik. Přitom však nelze pominout, že na fol. K4a přichází velebná scéna bojového střetu sedláků a papeženců, mezi nimiž stojí kolo Štěstí otáčivé Lutherem tak, aby úpící papež byl ponížen. Takovou otevřenost, jaké Gutknechtem poskládaný cyklus v některých částech dosáhl, na soudobé české a moravské ilustraci, ať už původní nebo kopírované, neobjevíme.

Během roku 1546 opustily Gutknechtovu tiskárnu ještě české překlady dvou Calvinových apelativních spisů a jednoho apologetického, pod nímž je podepsán Melanchthon. Zdá se, že jako překladatel a nakladatel tu působil staroměstský bakalář **Zikmund Zýga** († po 1577)¹⁰², napojený na tiskaře prostřednictvím Václava Oustského.¹⁰³ Typografie těchto aktualit počínaje koncepcí titulních stran a konče písmovým materiálem je zcela shodná.¹⁰⁴ Calvinovy dopisy a Melanchthonovo dílko mají dokonce tytéž vlysové viněty jako Kirchmeyerův *Pammachius*. Jeho asociativní titulní dřevorez zpracovaný Erhardem Schönem nadto přichází jako vhodná ilustrace Melanchthonovy kapitoly O moci klíčů.

Už deset let před vítězstvím nad stavovským odbojem v roce 1547 platil v Čechách mandát, jímž král Ferdinand I. dne 3. srpna 1537

¹⁰² JOSEF JIREČEK, *Rukověť k dějinám literatury české do konce XVIII. věku II.*, Praha 1876, s. 356–357, a MIRJAM BOHATCOVÁ, *Die tschechische Drucke des Nürnberger Druckers Christoph Gutknecht*, Gutenberg-Jahrbuch 66, 1991, s. 249–268.

¹⁰³ AMEDEO MOLNÁR, *Boleslavští bratři*, Praha 1952, s. 162, tak soudí na základě archivních pramenů jednoty bratrské. FERDINAND MENČÍK, *Příspěvky k dějinám českého divadla*, Praha 1895, s. 88, naproti tomu říká, že Zikmund Zýga dlel tou dobou přímo v Norimberku.

¹⁰⁴ Tři stupně švabachu M81 s bohatou diakritikou **č ř ž á é ú ý** a háčkem nad skupinami typu **hě pě mě**, vyznačovací rotunda M94 a textura M18 a velké frakturové majuskule.

zakázal veškerý regionální knihtisk a v Praze knižní výrobu postavil pod dohled obou konzistoří. Zákaz se v regionech zhruba pět let dodržoval, neboť jediným neumlčeným opozičníkem byl litomyšlský tiskař Alexandr Oujezdecký.¹⁰⁵ Norimberští tiskaři Milichthaler, Günther, Gutknecht a snad i další spolu s ostatními německými vývozci knižního zboží tak posilovali knihtisk českých zemí, který byl technicky a kapitálově nejen slabší, ale už i omezovaný mocensky. Tato posila dozajista přetrvala až k neurastenickému období 1546–1547. Jinak by pražská katolická konzistoř ještě 31. srpna 1547 neurgovala na Ferdinandovi přerušení kontaktů s norimberskými tiskaři a knihkupci kvůli výrobě a distribuci protihabsburských českých i německých tiskovin.¹⁰⁶

Logické očekávání, že v dvouletí nejsilnějšího stavovského odporu bude koprodukce pokračovat či dokonce kulminovat, se však optikou dochovaných pamfletických novinových letáků nepotvrzuje. Z naší nové typometrické analýzy totiž v rozporu se starším míněním překvapivě vyplývá, že většina doposud dochovaných letáků pochází – kryta ovšem anonymitou výrobce – z pražské dílny Ondřeje Kubeše a mladoboleslavské officíny Václava Oustského.¹⁰⁷

Spolupráce s Norimberkem musela ovšem pokračovat i po 9. říjnu 1547, kdy byl knihtisk v Čechách s výjimkou jediné oficiální dílny Bartoloměje Netolického plošně zakázán. Z této etapy se sice opět nedochovalo nic, ale pokračující německé aktivity dosvědčuje další Ferdinandův stížný list domácím tiskařům a knihkupcům z 13. prosince 1549.¹⁰⁸

Koprodukce norimberských řemeslníků a vývozců knih je fyzicky prokázána až od roku 1550, kdy společníci **Johann vom Berg** († 1563)

105 PETR VOIT, *K dějinám cenzury v předbělohorské době*, Folia historica Bohemica 11, 1987, s. 305–320, zvl. 308, a TÝŽ, *Moravské prameny z let 1567–1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*, in: *Příspěvky ke Knihožpisu V.*, Praha 1986, s. 25–26.

106 KLEMENT BOROVÝ, *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické II. Akta konsistoře katolické*, Praha 1869, s. 64.

107 JOSEF JIREČEK, *České pamflety za války šmalkaldské*, Časopis Českého muzea 49, 1875, s. 95–100, zvl. s. 95, a MIRJAM BOHATCOVÁ, *Wittenberger Flugschriften aus der Zeit des Schmalkaldischen Krieges und die Probleme ihrer tschechischen Ausgaben*, Gutenberg-Jahrbuch 58, 1983, s. 195–214, zvl. 143–145, připisují dochované letáky wittenberské dílně Josefa Kluga. Novou typometrickou analýzu předloží autor této stati v samostatné studii.

108 P. VOIT, *Moravské prameny*, s. 27.

a **Ulrich Neuber** († 1571)¹⁰⁹ podstatnou část svých výrobních kapacit věnovat také nekatolicky orientované bohemiální tvorbě. Společně připravili kupříkladu třetí (jako norimberské druhé) vydání bratrského kancionálu Michaela Weisse *Ein Gesangbuch der Brüder in Behemen unnd Merherrn* (Nürnberg ca 1550), ilustrovanou *Postilu českou* Johanna Spangenbergera (Nürnberg 1553 a 1557) či ilustrovanou Husovu *Postilu ... na evangelia, kteráž se čtou přes celý rok* (Nürnberg 1563). Společně vytiskli také první úplné znění všech tehdy dostupných textů Jana Husa a Jeronýma Pražského, které pod názvem *Historia et monumenta* edičně připravil Matthias Flaccius Illyricus (Nürnberg 1558). Další vydání se objevilo až roku 1715.

Chceme-li na závěr charakterizovat přínos Norimberku pro rozvoj českého a moravského knihtisku první poloviny 16. století, musíme vyjít z konstatování, že výše popsaná koprodukce byla ve zkoumaném řemesle jevem zcela normálním. Kapitálově, technicky i obchodně silný německý knihtisk stejným způsobem prorostl do Polska, Rakouska nebo na Slovensko, čili všude tam, kde se na východ od říšských hranic řemeslo projevovalo nižším potenciálem. Infiltrace nebyla vlastní zdaleka jen počátkům expanzivně se rozvíjejícího německého knihtisku 15. století, ale plynule pokračovala druhou vlnou, šířící humanistické a reformační ideje a formující renesanční typografický názor. Zatímco čeští nakladatelé a literáti nahodile těžili z výrobních kapacit Norimberku a případně dalších měst, v Polsku se během první třetiny 16. století ujal odlišný, ale příhodnější model přímé naturalizace pokrokově orientovaných německých tiskařů (do Krakova se přestěhovali Johann Haller, Kaspar Hochfeder, Florian Ungler a Hieronim Wietor). Přerod pozdně gotického knihtisku k renesančnímu tak v Polsku proběhl na pevnější bázi a rychleji nežli u nás, kde tatáž pionýrská role připadla nejspíše jen tuzemci Mikuláši Konáčovi.

Doposud se podařilo získat povědomí o osmdesáti norimberských bohemiách vyrobených v letech 1492–1546. S ohledem na jejich exportní charakter nesmí překvapit, že německou bibliografií je podchyceno jen 40 %. Liturgická literatura, zastoupená čtrnácti tituly, se podstatnějšího rozšíření pravděpodobně nedočká. Z ostatních žánrů se však dozajista zachovala jen špička ledovce, nepostižená cenzurou či budoucím očtením a spotřebou. Platí to u nástěnných minucí (5),

¹⁰⁹ P. Vort, *Encyklopedie knihy*, s. 425 a 624–625 (zde další literatura).

portrétní a satirické jednodílné grafiky (13) a koneckonců i u knižní produkce (49), z níž takřka třetinu tvořily každodenně používané mluvnické, slovníkové a konverzační příručky (13). Norimberk během dvacátých až čtyřicátých let 16. století disponoval asi dvaceti pěti tiskaři, což je počet odpovídající v téže době celým Čechám a Moravě. Zřejmě nejsilněji se z nich angažoval Hieronymus Hölzel, jehož tiskárnu za nakladatelské, literární a korektorské spolupráce Mikuláše Klauďyána a Jana Mantuána Fencla opustila čtvrtina dnes známých norimberských bohémik (21).

Pražské a od roku 1499 i olomoucké církevní kruhy se při objednávkách mešních a modlitebních příruček musely spolehnout pouze na zahraniční výrobu, jelikož u nás nebyla jediná tiskárna s písmem adekvátním obsahu, posláni a tradici liturgických titulů. Norimberský tiskař Georg Stuchs se stal dodavatelem nejčastějším, a přestože jeho produkty kvalitu pražské a plzeňské typografie znatelně převyšovaly, s ohledem na specifické poslání a uzavřenost liturgik v prostředí kléru neměly u nás na kultivaci čtenářské recepce žádný vliv. Lze však předpokládat, že jistou inspirativní roli sehrály v profesionálním prostředí českých tiskáren, jak alespoň během devadesátých let 15. století napovídá příklon Tiskaře Pražské bible k ilustracím Wolgemutova norimberského ateliéru.

Několik účelových stokusových nákladů prací Lukáše Pražského a Michaela Weisse pokrývalo interní potřeby jednoty bratrské, takže širší dopad nelze očekávat ani zde. Sotva pětisetkusové počty mluvnických, slovníkových a konverzačních příruček pravděpodobně dokázali odebrat sami plzeňští a norimberští měšťané, stýkající se při obchodování. Masovější fruktifikace se všechna tato první vydání dočkala sice záhy, ale až v Čechách a na Moravě, kde byla u Hanse Pekka, Jana Hada, Jana Günthera, Jiřího Melantricha a dalších hojně přetiskována¹¹⁰ (totéž platí o dalším životě prakticky orientované bohémikální filologické literatury z Vídně a Lipska). Obdobná pozornost budoucích českých nakladatelů nepadla však na norimberský herbář Jana Černého 1517, který je sice pokládán za prvního reprezentanta jazykově české naukové literatury, ale k reedici už nedošlo, neboť jeho štočky zůstaly v Německu. České publikum

¹¹⁰ PETR VOIT, *Moravský knihtisk první poloviny 16. století a jeho vztahy k českým tiskárnám*, in: *Knihtisk v Brně a na Moravě*, (ed.) JAROMÍR KUBÍČEK, Brno 1987, s. 103–115.

tak dalších čtyřicet pět let (kooperace Pietra Mattioliho s Jiřím Melantrichem a ilustrátorem GS) nakupovalo levnější rostlináře zahradničního původu. Trvalejší místo v čtenářském povědomí si naopak mohl podržet katolický modlitební soubor *Hortulus anime* 1520, jehož štočky Hans Peck přivezl do Plzně, kde roku 1533 umožnily další, jen málo změněné vydání. Norimberské jazykově české biblické tisky reedice nemají, ale v Praze u Jana Hada, Bartoloměje Netolického a Jiřího Melantricha inspirativně působily na knižní úpravu.

České překlady nekatolické literatury, tvořící dle dnešního povědomí jen necelou třetinu norimberského knižního exportu, byly u nás reeditovány naopak minimálně (Georg Rhau, Urban Rhegius). Patrnou jednosměrnost kulturního toku zmírňuje ve sféře tištěné literatury několik autorských bohemik, převzatých norimberskými tiskaři v německé nebo latinské verzi. Jde jednak o výběr žalářních dopisů Jana Husa a kostnických relací Petra z Mladoňovic, a jednak u přichází reedice *Gesangbuchu* Michaela Weisse, pořízená dle Štyrsova mladoboleslavského vydání z roku 1531. *Gesangbuch* je vůbec první německojazyčný kancionál. V souladu s nehybností literárního, editorského a nakladatelského života utrakvistických Čech první poloviny 16. století však ani s pomocí Norimberku nepřichází žádné dílo evropského humanismu tradované latinsky nebo německy, a tím méně už českým překladem. Evropská reformace je prostředkována třemi překlady příležitostných spisků Calvina a Melancthona, ale z Lutherových děl (tištěných česky v Čechách už od roku 1520) neznáme nic.¹¹¹

I přes torzovitost našeho poznání skutečného rozsahu norimberské spolupráce lze naznačit, že import vyhovoval spíše skupinovým (konfesijním či pracovním) zájmům nežli čtenářské obci jako celku. To však nesmí vést k přehlédnutí toho, co i dějepiscům našeho knihtisku zůstalo dosud skryté a co můžeme nazvat plošným významem. Tiskaři v Čechách byli totiž od sklonku 15. století postaveni před tíživou otázkou obnovy sazečského fundusu, neboť dosavadní bastarda začala být pocitována jako archaická. Jako textové písmo neměla totiž vyznačovací (nadpisový) pandán a vůči náročnější knižní úpravě byla tektonicky nepřívětivá. Poněvadž převzetí antikvy jako písma papežského Říma u nás tou dobou nepřipadalo v úvahu,

¹¹¹ Pro doplnění uvádíme, že do roku 1800 bylo u nás jediným cizojazyčným dílem Martina Luthera německé *Enchiridion*, vyšlé v roce 1674 z pražské Tiskárny jezuitské (BiblCizBoh).

norimberská výpomoc ze sféry nakladatelské a tiskárenské s úspěchem expandovala i do oblasti písmařské. Čeští a moravští tiskaři neměli v tuzemsku potřebné kreslířské ani slévačské zázemí, a když se počínaje Mikulášem Bakalářem roku 1506 a Mikulášem Klaudyánem roku 1511 otevřela cesta k Hieronymu Höltzelovi, přijímali s povděkem standardní norimberský šwabach, který na Moravě vystřídal goticko-humanistickou rotundu a v Čechách ukončil život tiskové bastardy. Zároveň se šwabachem přicházejí dvě u nás dosud neužívaná písma: rotunda a textura.

Tím u nás započala první fáze typografické přestavby, v níž se k textovému šwabachu přidružila dvě písma vyznačovací a knihtisk v Čechách tak poprvé po třiceti sedmi letech své existence mohl produkovat náležitě vizualizovaný text (Tiskař Pražské bible roku 1513, Mikuláš Konáč roku 1514). Druhá inovační fáze souvisí s rozšířením antikvy. Roku 1532 ji Peypusovou verzí otevřel plzeňský tiskař Tomáš Bakalář, ale stejně jako u jeho kolegů v Náměšti v letech 1533–1535 šlo o pokus marginálního významu. Skutečným průkopníkem se stal až od roku 1536 Jan Had, který po přestěhování z Norimberku do Prahy začal Peypusovu antikvu užívat, byť zprvu sporadicky, pro tisk latinských slov, sázených dříve šwabachem. Třetí fázi, jíž byla typografická přestavba až po počátek 19. století dokonána, charakterizuje vstup fraktury. Ta k nám zprvu jen jako vyznačovací písmo přichází oproti Polsku o dvacet let později, a to zásluhou Bartoloměje Netolického (1540) a Jana Günthera (1545). Fraktura se do Prahy a Prostějova dostala v norimberských replikách typů zvaných Gebetbuchfraktur a Dürerfraktur. Po celé 16. století vytlačovala starší texturu a rotundu a spolu se šwabachem i u nás postupně získala postavení univerzálního tiskového písma.

Typografickou analýzou participujících dílen lze doložit, že z Norimberku se však písmo nevyváželo v podobě hotových tiskových hranolků, jak se domnívali starší knihovědci, nýbrž formou mobilnějších matic, které si pak s ohledem na fonetický charakter češtiny jejich uživatelé dodatečně, ale postupně doplňovali diakritikou. Této infiltraci se přímo (Höltzel – Klaudyán) či zprostředkovaně (Klaudyán – Velenský – Štyrsa) nevyhnula žádná tuzemská dílna sledovaného období (stejně jako polští či později slovenští kolegové).¹¹² Postavení

¹¹² P. VOIT, *Limity knihtisku v Čechách a na Moravě*, s. 123–124, a MARIA JUDA, *Pismo drukowane w Polsce XV–XVIII wieku*, Lublin 2001, s. 111–112.

Norimberku tak díky tamním písmolijnám zesílilo a naše typografie se až po práh 19. století, kdy vrcholil zápas o prosazení antikvy, definitivně ocitla pod vlivem německy mluvících zemí.

Spolupráce Norimberčanů na výrobě bohemikálních zakázek a ještě více při výchově budoucích českých tiskařů (Jan Had, Bedřich Milichthaler, Václav Oustský) měla ještě třetí rozměr. Ten zasahoval do sféry ilustrace, jejíž nízká úroveň se stejně jako u písmolijectví odvíjela v Čechách a na Moravě od absence velkých tiskařských a nakladatelských domů. Analyzujeme-li přínos Norimberku pro domácí knižní kulturu, nelze tedy opomíjet ani závislost naší ilustrace na Wolgemutově ateliéru devadesátých let 15. století, kdy většina textově-obrazových prvotisků z Prahy a Kutné Hory byla vybavena kopiemi podle Kobergerových tisků. Originální Wolgemutovy práce, např. Čtyři zemští patroni, doprovázely mnohá Stuchsova liturgika pro Prahu a Olomouc. Ohlas pozdně gotického Wolgemutova názoru spolu s vlivnou štrasburskou dílnou Johanna Grüningera sledujeme u českých ilustrátorů ještě po celou první třetinu 16. století (Mistr českého Petrarky, Mistr cihlového pozadí). Jak vidíme na knižní úpravě Mikuláše Konáče, Pavla Olivetského nebo Jiříka Štýrsky, zároveň s tím se nejdříve v knižním dekoru a později i v ilustraci prosazují progresivnější trendy prostředkované Augsburgem (Erhard Ratdolt, Daniel Hopfer).

Vliv Norimberku se počíná uplatňovat znovu zhruba od roku 1515, kdy estetický ráz knižních i jednolistových bohemik začala posilovat renesanční tvorba Erharda Schöna, Hanse Springinkleho a dalších umělců. Nešlo přitom jen o migraci jejich štočků po norimberských bohemikách, například v *Hortulu anime* 1520 a Kirchmeyerově *Pammachiovi* 1546, ale především o fakt, že leckteré tiskové formy obou umělců byly přivezeny až do Čech a na Moravu a zde pak, odtrženy od svého původního kontextu, ještě nějaký čas sloužily.

Svorníkem s Plzní se stal Hans Pekk, po němž norimberské štočky získal jeho nástupce Tomáš Bakalář a pražský tiskař Bartoloměj Netolický některé jednotliviny užíval ještě ve čtyřicátých letech. Výraznějšího a především kontinuálního působení se však norimberské knižní kultuře dostalo na Moravě prostřednictvím Němce Jana Günthera, který zde s pomocí importovaného tiskárenského vybavení poprvé počal prosazovat všestranný model ediční politiky. Jeho přínos tkví v tom, že texturu a rotundu, totiž písma frekventovaná ještě u Hada či Netolického, už opustil a od roku 1545 užíval k vyznačování nadpisů

výhradně dva stupně moderní fraktury. Latinské texty přestal sázet švabachem, jak bylo u nás dosud běžné, a počínaje rokem 1545 (Netolický až od roku 1551) sáhl po progresivnější antikvě. Güntherův renesanční typografický názor upevňovalo ožívování starší norimberské ilustrace, přetiskované z dovezených štočků.

Nejvýraznější podíl připadá Erhardu Schönovi a Hansi Springinkleemu. Nebude od věci připomenout, že štočky obou umělců po Güntherově smrti převzal jeho nevlastní syn Bedřich Milichthaler. Tím však životnost neskončila, neboť v Olomouci štočky přecházely z generace na generaci a ještě po celé 19. století sloužily k ilustrování škarniclovských lidových tisků z Uherské Skalice a v ojedinělých případech fungovaly ještě během dvacátých let 20. století u nástupce Jozefa Teslíka. Od něho je získalo Slovenské národní muzeum, kde jsou uloženy dodnes (mj. 4× Albrecht Dürer, 9× Niklas Stör, 24× Erhard Schön).¹¹³ *

---

¹¹³ EVA ŠEFCÁKOVÁ, *Ilustrovaná kniha – minulost' a současnost'*, Knížnica 4, 2003, s. 552–556, zvl. 554, a PETR VOIT, *Česká a německá reformace v ilustraci české knihy první poloviny 16. století*, Umění 2011, v tisku.

* Poznámka redakce: zkratky bibliografických lexik a názvů knihoven nejsou v poznámkovém aparátu rozepisovány.

PŘÍLOHA

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED NORIMBERSKÝCH TISKAŘŮ A JEJICH BOHEMIKÁLNÍCH TISKŮ Z LET 1492–1546

S T U C H S Georg (1492–1509)

1492, 11. II.

[**Breviarium Pragense**] Breuiarius horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (impensis ac solerti cura ingeniosi viri Georgii Stuchs de Sultzpach ... in inclyto Nureinbergensiumque opido impressus anno ... millesimoquadringentesimononagesimosecundo, idus februarias tercio). 8°. [500] ff.: [*⁸] a-l⁸ a-m⁸ n-o⁶ A-F⁸ G-H⁶ aa-kk⁸ AA-QQ⁸ RR-SS⁶ Aa-Bb⁸

R 438 – ISTC ib01175800 – GW 5432 – Bohatta (LiturgBibl) 367.

Praha: NK, sign. 42 G 28, sign. 42 G 71.

1493, 3. X.

[**Diurnale Pragense**] Diurnale horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (Georgius Stöchs ex Sulzbach civis Nurnbergensis ... anno .... Millesimoquadringentesimononagesimoterco, quinta die ante nonas mensis octobris). 8°. [510] ff.: [*⁸] [**⁶] Aa-Ll⁸ Mm⁴ a-k⁸ l-m⁶ n⁸ o⁴ aa-kk⁸ ll⁴ A-D⁸ E⁶ F-H⁸ I⁶ AA-GG⁸ HH-II⁶ KK-TT⁸

ISTC id00287420 – GW 8556.

Praha: NK, sign. 42 G 81 (neúpl.).

1496, 16. IV.

[**Obsequiale sive Benedictionale Pragense**] Obsequiale sive Benedictionale quod Agendam appellantur secundum ritum et consuetudinem Pragensis ecclesie incipit feliciter (impressis ac industria Georgii Stuchs de Sultzpach cuius Nurenbergensis ... anno ... nonagesimosexto supra millesimum et quadringentesimum, sexto decimo kalendas maias). 2°. [1] j-lvij j-lxxvij [2] ff. [= 135] ff.: a-f⁸ g⁶ A-I⁸ K⁶⁺¹

H 13924 – ISTC i000003900 – GW (M) 27393 – Bohatta (LiturgBibl) 1050.

Praha: NK, sign. 43 F 22, sign. 43 F 57, sign. 43 F 69.

1498, 20. II.

[Missale Pragense] Incipit missale integrum tam de tempore quam de sanctis secundum rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (in officina Georgii Stuchs ex Sulczpach incole Nureinbergensis ... impressum die decima ante kalendas mensis marcii anni nonagesimoctavi supra millesimum quadringesimum). 2°. [8] j-CLXV [27] CLXVI-CCXCI [6] ff. [= 334] ff.: [*⁸] a-v⁸ x⁶ i⁸ ix¹⁰ y-z⁸ A-N⁸ O⁶ aa⁶

R 631 – ISTC im00685500 – GW (M) 24641 – Weale – Bohatta (Miss) 799.

Praha: NK, sign. 43 A 15.

1498, 23. X.

[Agenda Olomucensis] Incipit agenda secundum chorum Olomucensem (in officina Georgii Schöchs [!] ex Sulczpach ciuis Nurnbergensis ... impressus anni ... nonagesimoctavi supra millesimumquadringesimum, die decimo ante kalendas nouembres). 4°. [154] ff.: a-s⁸ t¹⁰

ISTC ia00163300 – GW 471.

Praha: NK, sign. 43 F 78.

1499, 29. III.

[Missale Olomucense] Missale Olomucense (Georgius Stöchs ex Sulczpach artis impressorie ... in urbe Nurnberga tercio die ante kalendas apriles anni ... nonagesiminoni supra millesimum quadringesimum). 2°. [12] I-CLXXXVI [8] CLXXXVII-CCCV [1] ff. [= 326] ff.: [*⁸] [*^{**4}] a-t⁸ v¹⁰ z⁸ [*⁸] A-P⁸; poslední list P8 nepotištěn.

HC 11338 – ISTC im00678000 – GW (M) 24586 – Weale – Bohatta (Miss) 689.

Praha: NK, sign. 43 B 28, sign. 43 B 31.

1502, 22. XII.

[Breviarium Pragense] Liber horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (cura ... Georgii Stuchs de Sultzpach ... in inclito Nurnbergensium opido impressus

anno ... M.ccccc.ij. xxij mensis decembris). 2°. [12] I-CCXLVI [18] CCXLVII-CCCCIIII [44] ff. [= 478] ff.: [*⁶] [**⁶] a-g⁸ h¹⁰ i⁸ k⁸ a-t⁸ v⁶ x⁶ [*⁶] [**⁶] [***⁶] A-Z⁶ Aa-Cc⁶ Dd⁴ a-g⁶; listy 436 a 478 nepotištěny.
VD 16 B 8190 – Bohatta (Brev) 2596.

Praha: NK, sign. 33 A 36, sign. 33 A 37, sign. 33 A 55, sign. 46 A 86.

1503, 10. IV.

[**Missale Pragense**] Incipit missale integrum tam de tempore quam de sanctis secundum rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (in officina Georgii Stuchs ex Sulczbach incole Nureinbergensis ... impressum die decima mensis aprilis anni tercii supra millesimum quingentesimum). 2°. [16] I-CCXLV [30] CCXLVI-CCCCXXXV ff. [= 482] ff.: [*⁸] [**⁸] a-1¹² m¹⁰ n¹² o¹² p-i⁸ s-x¹² y⁸ <j-x>¹⁰ <xj-xxij>¹² [*⁸] z¹² us¹² t¹² A-M¹² N¹⁰

VD 16 M 5614 – Weale – Bohatta (Miss) 800.

Praha: NK, sign. 33 A 35, sign. 46 A 88.

1508, 8. VIII.

[**Missale Pragense**] Incipit missale integrum tam de tempore quam de sanctis secundum rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (in officina Georgii Stuchs ex Sultzbach incole Nurnbergensis characteribus apprime bellis impressum die octavo mensis augusti anni octavi supra millesimum quingentesimum). 2°. [10] I-CXCVI [28] CXCVII-CCCLVI [8] ff. [= 402] ff.: [*⁸] [**²] a-z⁸ et⁶ con⁶ <i ij iij iiij>⁸ <v vj vij viij ix>⁸⁺² <i ij iij iiij v>⁸⁺² A-V⁸ <i ij iij iiij>⁸; list U8 nepotištěn.

VD 16 M 5615 – Weale – Bohatta (Miss) 802.

Praha: NK, sign. 33 C 34 (neúpl.), sign. 46 A 53 (neúpl.).

1509, 21. XII.

[**Breviarium Pragense**] Breviarium horarum canonicarum ... secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (cura solerti viri Georgii Stuchs Nurnberge ... anno ... millesimo quingentesimonono, mensis decembris die vicesimoprime). 2°. [16] j-xcix [1] cj-cxlij 1-223 [1] ff. [= 380] ff.: [*⁸] [**⁸] a-m⁸ n⁶ o-r⁸ s⁶ a-q⁸ aa-mm⁸; list mm8 nepotištěn.

VD 16 B 8191 – Bohatta (Brev) 2597.

Praha: NK, sign. 46 E 29.

K O B E R G E R Anton (1493)

1493, 12. VII.

SCHEDEL, Hartmann: [Liber chronicarum, lat.] (in lucem prodiret ad intuitum ... Sebaldi Schreyer et Sebastiani Kamermaister hunc librum dominus Anthonius Koberger Nuremberge impressit. Adhibitis ... Michaelae Wolgemut et Wilhelmo Pleydenwurff ... tum ciuitatum tum illustrium virorum figure inserte sunt. Consummatum autem duodecima mensis iulii anno salutis 1493). 2°. [20] I-CCXCIX (s chybami) [6] ff. [= 326] ff.: [*⁶ **⁶ ***⁶ ****⁶ a⁶ b-d⁴ e-h⁶ j² k⁴ l-n⁶ o² p-q⁶ r-y⁴ z⁶ aa-cc⁶ dd² ee⁶ ff⁴ gg-ii⁶ kk² ll⁴ mm-zz⁶ A-K⁶ L⁶⁻² M⁶]

HC 14508 – GW(M) 40784 – ISTC is00307000.

Poznámka: text o historii Čech na fol. CLXXVIIb, veduta Prahy na fol. CCXXIXb-CCXXXa.

Praha: NK, sign. 42 A 4; KNM, sign. 65 A 4a; StrK, sign. DP I 2 aj.

1493, 23. XII.

SCHEDEL, Hartmann: [Liber chronicarum, germ.] Das Buch der Croniken und Geschichten (durch ... Anthonien Koberger daselbst zu Nürnberg gedruckt auf Anregung ... Sebalden Schreyers und Sebastianem Kamermaisters, Burgere daselbst und auch Mitanhungung Michael Wolgemütz unnd Wilhelm Pleydenwurffs, Maler daselbst ... Volbracht am XXIII. Tag des Monats Decembris ... M.cccc.xciii Jar). 2°. [10] I-CCLXXXVI [1] ff. [= 297] ff.: [*¹⁰ a⁶ b-d⁴ e-h⁶ i² k⁴ l-n⁶ o² p-q⁶ r-y⁴ z⁶ aa-cc⁶ dd² ee⁶ ff⁴ gg-ii⁶ kk² ll⁴ mm-zz⁶ A-C⁶ D-E⁴ F-H⁶ I⁶⁺¹]

HC 14510 – GW(M) 40796 – ISTC is00309000.

Poznámka: text o historii Čech na fol. CLXXVIIb, veduta Prahy na fol. CCXXIXb-CCXXXa.

Praha: NK, sign. 42 A 2; KNM, sign. 65 A 6a; StrK, sign. DN I 7 aj.

H Ö L T Z E L Hieronymus (1506–1523)

[1506]

TOCKLER, Konrad (= Konrad von Nürnberg): Od narození Pána našeho Jezu Krista léta tisícíeho CCCCvii. zlatý počet vii. Litera nedělní C. ... Tuto se podpisuje, co které znamení v těchto minucích vyznamenává. ... Mistra Kunráda z Normberka, učení erfordského, minucí. ... [Nürnberg, (Mikuláš Bakalář Jeroným

Heltzl) = Hieronymus Höltzel na náklad Mikuláše Bakaláře 1506]. [1] fol. 700 (?) × 315 mm.

VD 16 neuvádí – Knihopis (ČD) 4305 za tiskaře považován Bakalář – Horák (Bak) 26, č. 18 za tiskaře považován Bakalář – Boldan č. 14 za tiskaře považován Höltzel.

Praha: NK, sign. Teplá fragm. 502 (tři unikátní zlomky).

[1509]

TOCKLER, Konrad (= Konrad von Nürnberg): Léta spasenie našeho tisíciého CCCCx, jenž jest léto hrubné druhé po přestupném, zlatý počet x, litera nedělní F. ... Tuto se podpisuje, co které znamenie v těchto minucích vyznamenává. ... Minucí osvíceného mistra Kunráda z Norumberga, učenie erdfordského, k orloji pražskému vybrané. [Nürnberg, Hieronymus Höltzel na náklad Mikuláše Bakaláře 1509]. [1] fol. 700 (?) × 315 mm.

VD 16 neuvádí – Knihopis (ČD) 4306 za tiskaře považován Bakalář – Horák (Bak) 27, č. 21, za tiskaře považován Bakalář – Boldan č. 18 za tiskaře považován Höltzel. Kneidl, P.: Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček. Praha 1983, s. 43 foto.

Poznámka: nakladatel Bakalář doplněn analogicky dle kompletně zachované minuce na rok 1507.

Praha: NK, sign. Teplá fragm. 505 (sedm unikátních zlomků).

1511, 16. XII.

LUKÁŠ PRAŽSKÝ: Apologia sacrae scripturae. (Nuremberge his effigiata characteribus per Hieronymum Höltzel concivem explicit feliciter anno salutis millesimoquingentesimoundecimo. Die vero xvi. mensis decembris). 4°. A⁸ B-C⁴ D⁸ E-F⁴ G⁸ H-I⁴ K⁸ L⁴ [= 60] ff.

VD 16 A 3139 – Bohatcová (1979) 49–50, č. 1 – Bohatcová (1981) 147, č. 14 – BiblCizBoh. Mohár, A. et al. (edd.): Bekentnisse der Böhmischen Brüder. Hildesheim – New York 1979.

Praha: NK, sign. 27 J 45 aj.

[1513]

BUSCH, Sebald: [Od narození Pána našeho Jezu Krista. Léta 1514, zlatý počet 14, litera nedělní A.] ... Co které znamenie dole položené vyznamenává ... Minucí osvíceného doktora Sebald Puß k celému orloji ... [Nürnberg, Hieronymus Höltzel na náklad Mikuláše Bakaláře 1513]. [1] fol. 700 (?) × 315 (?) mm.

VD 16 neuvádí – Knihopis 5589 pod záhlavím Minuce s mylným určením zlomku KNM na rok 1525 a s mylným tiskařem Pavlem Olivetským – k tomu Bohatcová, M.: Nástěnné kalendářní minuce Pavla Olivetského. In: Knihozna. Vědecko-teoretický sborník 1962. Praha 1962, s. 23–58, zvl. s. 47–48, s upozorněním, že atribuce na Olivetského je chybná, leč jiný původce autorkou navržen nebyl (zde je třeba doplnit, že švabach z minuce se neshoduje s písmem Olivetského ani výškou ani akcenty a že výdechová interpunkce je značena šikmicí, kterou Olivetský zásadně neužíval. Olivetský neměl ani zaoblenou texturu M29, pomocí níž jsou na fragmentu sázeny názvy měsíců a která se shoduje s Höltzelovými zásobami) – Knihopis (ČD) 14700 pod záhlavím Pusz, za tiskaře považován Bakalář – Horák (Bak) 29, č. 29 za tiskaře považován Bakalář – Boldan č. 24 za tiskaře určen Höltzel.

Poznámka: nakladatel Bakalář doplněn analogicky dle kompletně zachované minuce na rok 1507. Praha: NK, sign. Teplá fragm. 504 (dva zlomky); KNM, sign. 25 A 9 (jeden zlomek).

1517, 10. X.

LUKÁŠ PRAŽSKÝ: [Zpráva jedné paní, jak by člověk věrný, pracující již k smrti, v jaké naději umřítí měl] (Mikuláš Klaudyán. Tlačeno skrze slovutného Jeronýma Hölcle, měšťenína města Normberka, v sobotu před svatým Havlem léta tisícieho pětistého sedmnáctého). 8°. A⁸ B⁴ [= 12] ff. Poslední list B4 nepotřítěn.

VD 16 neuvádí – Knihopis (ČD) 5058 s rekonstruovaným názvem Zpráva – Bohatcová (1979) 50–51, č. 2, se starším názvem Sepsání.

Poznámka: Goll, J.: Zpráva o českých rukopisech v Zhořelci. Časopis Českého muzea 52, 1878, s. 285, se starším názvem [Sepsání krátké z písem mnohých vybrané ku potěšení nemocnému při smrti]. Truhlář, J.: Dodatky a opravy k biografím starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. Časopis Českého muzea 87, 1913, s. 178, zpráva o nálezu muzejního unikátu.

Praha: KNM, sign. 28 G 26 (unikát).

1517, 19. XII.

ČERNÝ, Jan: Knieha lékarská, kteráž slove Herbář aneb Zelinář, velmi užitečná z mnohých knieh latinských i z skutečných prací vybraná počíná se šťastně. ([Předmluva] slovutnému muži Jeronýmovi Hoelczlovi, měšťenínu města Normberka, k vytištění dal sem ten pátek před svatým Havlem [9. X.] léta od narození Syna božieho tisícieho pětistého sedmnáctého. N.[icolaus] C[laudian]. [Explicit] Dokonáno šťastně tu sobotu před svatým Tomášem apoštolem

božiem [19. XII.] léta od narozenie Syna božieho tisícieho pětistého sedmnáctého). 2°. [1] II-CXXIX [9] ff. [= 138] ff.: A-Z⁶

VD 16 C 1972 – Knihopis (ČD) 1767 – Nissen 342 – Kouba 67 eviduje připojenou „Písničku při práci lékařské“ – Bohatcová (1979) 51–54, č. 3. Tichá, Žd. (ed.): Knieha lékarská, kteráž slove Herbář aneb Želínář. Praha 1981.

Praha: NK, sign. 54 A 62, sign. 54 A 112; KNM, sign. 25 C 6; StrK, sign. DR I 19 aj.

1518, 11. I. post

[Textově-obrazový jednolist s mapou Čech] (Mikuláš Klaudyán. Léta božieho tisícího pětistého sedmnáctého. ... „NC“ [Nicolaus Claudian] V. K. [Andreas Kaschauer] 1518). [Nürnberg, Hieronymus Höltzel 1518]. [3] ff. spleená na výšku do rozměru 1260 × 640 mm.

VD 16 neuvádí – Knihopis 3952 – Roubík 1. 20–22 – Bohatcová (1979) 54–55, č. 4.

Digitalizovaná verze <http://mapserver.fsv.cvut.cz/antos/zoomify/klaudyan.html>

Litoměřice: Státní okresní archiv, arcibiskupská knihovna (unikát).

1518, 25. I.

CATO, Marcus Porcius: Moralissimus Catho Boemo: haud non Teutono vulgaribus sermonibus interpretatus. Ioannes Mantuanus, P[elsnensis]. Lectori foelicitatem ... SMEA [Spes mea ex alto] (Nurenberge [Hieronymus Höltzel] octavo kalendas februarii. Anno supra sesquimillesimum. Xviiij. Spes mea ex alto). 4°. A-D⁴ E⁶ [= 22] ff. Poslední list E6 nepotištěn.

VD 16 C 1705 – Knihopis (ČD) 1476 – Bohatcová (1976a) 152, č. 4 – Bohatcová (1976b) 209, č. 4, s vyobrazením Mantuánova a Pekkova nakladatelského signetu – Šváb 8, č. 1 – BiblCizBoh. Tichá, Žd.: Poznámky o verši Fenclova překladu Katonových distich. Listy filologické 87, 1964, s. 95–102.

Praha: NK, sign. 29 H 43/12; KNM, sign. 70 D 29.

1518, 7. V.

Enchiridion seu Manuale curatorum dans predicandi modum tam Latino quam vulgari Boemo sermone, omnibus curatis cum utile tum necessarium. SMEA [Spes mea ex alto]. ([Dedikace] Libellum hunc Enchiridion quem superioribus diebus navata opera

Nicolai Principali civis Pelsnensis ad me delatum acceperim ... Datae Nornberge ex officina nostra literaria die aprilis 15. anno M. D. 18. SMEA [Spes mea ex alto]). ([Explicit] Nornberge [Hieronymus Höltzel]. 7. Mai ... anno supra sesquimillesimum decimo octavo). 8°. a-b⁸ [= 16] ff.

VD 16 ŽV 5002 – *Knihopis (ČD) 2256 – Bohatcová (1976a) 152, č. 5 – Bohatcová (1976b) 209, č. 5 – Šváb 8, č. 2 – BiblCizBoh. Kolářová-Císařová, A.: Dvě neznámé edice Mantuána plzeňského. Ročenka čs. knihtiskařů 17, 1934, s. 34–53.*

Praha: NK, sign. 32 K 131 (unikát).

1518, 18. VI.

Compactata. Spes. Mea. Ex. Alto. (Impressa Nurnbergae die 18. mensis iunii anno ... M.D. decimo octavo. Ioan[nes]. Mantu[anus]. Pelsnensis. Spes. Mea. Ex. Alto). 4°. A⁶ [= 6] ff.

VD 16 K 2033 – *Bohatcová (1976a) 152, č. 6 – Bohatcová (1976b) 209, č. 6 – BiblCizBoh – Šváb 8, č. 3 považuje Mantuána Fencla za tiskaře, poněvadž jeho jméno následuje v explicitu hned po impresorských údajích. Urbánková, E.: K prvním českým tiskům kompaktát. In: Docentu PhDr. Františku Horákovi k šedesátinám (red. Bl. Kovář). Praha 1971, s. 33–41.*

Praha: NK, sign. 65 E 3453; KNM, sign. 65 E 15/1.

1518, 24. VII.

HEINRICHMANN, Jakob: Jacobi Henrichmanni Sindelfingensis Institutiones grammaticae, ferme omnibus uocabulis Boemo & Teutono sermonibus interpretatis. Annexa sunt huic aeditioni nonnulla notabilia ex praeceptis Ioan[ni]. Brasica[ni]. ... I[oannes]. M[antu-anus]. P[elsnensis]. ... Ars condendorum carminum Henrici Bebelii ... Alphabetum Grecum. ... ([Předmluva] Ioan[nes]. Mant[uanus]. Pelsnensis Lectori foelicitatem. ... [Dedikace] Ad humanissimum ac spectatae probitatis virum Georgium Pl[anensis]., artium magistrum antesignanae Pragensis ecclesiae canonicum & eiusdem chori cantorem accuratissimum, patronum ac preceptorem sibi colendissimum. Ioan[nes]. Mantuani Pelsnen[sis], artium baccalaurii epistola. ... Nornberge, ix. kalendas augusti. Anno xviii. ... [Explicit] Nornberge in aedibus circumspecti uiri Hieronymi Holtzel. Impensis prouidorum uirorum Nicolai Principalis & Ioannis Mantuani, civium Pelsnensium. Anno ... M.D.XVIII IX. kalendas augusti). 4°. a⁴ b-y^{4.4.8} z⁴ A-P^{4.4.8} [= 200] ff. Závěrečné listy P7-8 nepotištěny.

Titulní strana v čtyřdílném dřevořezovém rámci: horní lišta (vlevo Český lev ve věnci, vpravo bílý obdélník ve věnci), spodní lišta (Mantuánův signet, iniciály I[oannes] M[antuanus] a H[öltzel] vepsané do devízy SMEA [Spes mea ex alto]), levá lišta (vázový dekor s dvěma klíči čili s částí plzeňského znaku), pravá lišta (vázový dekor se zbrojnošem držícím půl doprava hledící orlice čili s částí plzeňského znaku). Fol. P5a erb s iniciálami „NP“ [Nicolaus Principalis] a erb s iniciálami FG. Fol. P6a celostranný znak Plzně (kvalitní práce Schönovy školy).

BĚ 16 H 171 – VD 16 neuvádí – Knihopis neuvádí – Bohatcová (1976a) neuvádí – Šváb neuvádí – Glück neuvádí.

Poznámka: jiné vydání připravil Friedrich Peypus. Za zapůjčení fotokopii děkuji kolegovi dr. Kamilu Boldanovi z pražské Národní knihovny.

Kraków: Biblioteka Jagiellońska, sign. Gram. 286o II (unikát).

1518, 14. VIII.

HONORIUS AUGUSTODUNENSIS: Elucidarius dialogicus theologie tripartitus: infinitarum questionum resolutivus. Vade mecum. Joan[nes]. Mant[uanus]. P[elsnensis]. Spes Mea Ex Alto. (Impressi Nuremberge industria providi viri Hieronymi Holtzel. Anno ec. 1518. Die xiiii mensis augusti). 8°. [1] II-LVI [8] ff. [= 64] ff.: A-H⁸

VD 16 H 4768 – Bohatcová (1976a) 152, č. 8 – Bohatcová (1976b) 208, pozn. 11 – Šváb 8, č. 5 – BiblCizBoh. Kolářová-Císařová, A.: Dvě neznámé edice Mantuána plzeňského. Ročenka čs. knihtiskařů 17, 1934, s. 34–53.

Poznámka: ve všech třech exemplářích na posledním fol. H8 otiskána načerněná podpurná sazba z fol. G8.

Praha: NK, sign. 32 K 131/1, sign. 31 M 126; StrK, sign. BH VI 112/2.

1518, 17. X. (dedikace)

Frantovy práva. Vexacio dat intellectum. Trápenie dáva rozum. NMZW [Naděje má z výsosti]. [V pravém spodním rohu titulního dřevořezu erb s iniciálami] I[oannes] M[antuanus]. ([Dedikace] Urozenému vladice Linhartovi Jílkovi z Doubravky, měšťtěnínu a písaři města Plzně ... Jan Mantuán dáva pozdravenie. ... Dán v Nornberce xvii. den října měsíce léta etc. vosmnáctého). [Nürnberg, Hieronymus Höltzel (1518)]. 4°. A-D⁴ E1 [= 17] zach. ff.

VD 16 neuvádí – Röttinger 5 a 43, č. 15 datuje tisk dle Schönova dřevořezu ca o 10 let později – Knihopis 2591 – Bohatcová (1976a) 153,

č. 9 – Bohatcová (1976b) 209, č. 9 – Šváb 8, č. 6. Kolár, J. (ed.): *Frantové a grobiáni. Praha 1959*, s. 21–54, pozn. na s. 195–197 a obr. č. 1–2. Šváb, M. (a kol.): *Dějiny Plzně. Díl 1. Od počátků do roku 1788. Plzeň 1965*, s. 186–190, 322–323.

S. Peterburg: Knihovna Akademie věd, sign. XXX 0 287 (neúplný unikát). Praha: KNM, sign. 25 C 8 (pouze dvě fotografie ze Zíbrtovy edice 1904).

[1518]

[*Almanach* ad annum 1519. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 1518]. Zachovány tři fragmenty A: 205 × 302 mm (19. I.-28. II., 18. V.-30. VI., 19. IX.-31. X.), B: 66×188 mm (1. VIII.-12. VIII., 6. XII.-20. XII.), C: 55 × 189 mm (28. VIII.-31. VIII., 28. XII.-31. XII.).

Vročení je bezpečné, protože k datům 28. V. a 23. X., kdy bylo roku 1519 zatmění Slunce, vyznačeny novy. Bohemikálnost zaručena svátky 15. VI. „Viti“, 28. IX. „Wenceslai mar[tiris]“, 5. X. „Octa[ua] we[n]ceslai“.

Minuce měla po obou delších okrajích dřevořezovou lištu (šíře 30 mm) s erby a xylografovanými jmény pánů a rytířů zasedajících na českém zemském a komorním soudu. Náplně lišt se shodují s podélnou erbovní galerií takřčené „Klaudyánovy mapy“. Fragment A vlevo: Jan z Vartmberka a na Dubu (xylografický nápis nezachován), Petr Berka, Jiřík Bezdružický, Děpolt Popel, Vojtěch z Pernštejna. Fragment A vpravo: Kryštof z Švamberka (xylografický nápis nezachován), Jindřich Švihovský, Sebastian Vaitmiller, Kunderát z Krajku, Vilém z Ilburka. Fragment B vpravo Zdeněk Trčka. Fragment C vpravo Oppl z Fictum. Na tomto fragmentu též neúplně zachovaný dřevořez minuční figury (aderlassmann).

Literatura novovádí.

Praha: StrK, sign. 568/zl. (tři unikátní zlomky). Tak jako Rozmlouvání 1518 i tento zlomek byl sejmut ze sign. BJ IV 10 Angelus de Clavisio: *Summa angelica de casibus conscientiae*, ed. Sebastian Brant, Strasbourg, Johann Knobloch 1520. V minulosti přechodně uloženo pod sign. DR VI 18.

[1518]

Modlitba o ukrutném zámátku Panny Marie, kterýž jest měla stojící pod křížem. Rozpomeň se, prosím, o najsla[d]šie matko a paní světa ... Jenž s Otcem i s Duchem svatým kraluje na věky. Amen.

Ktož tuto modlitbu nábožně říká před obrazem ... [Nürnberg, Hieronymus Höltzel 1518]. [1] fol., zachována jen větší část 370 × 250 mm (předpokládána šířka neoříznutého listu 320 mm).

VD 16 *neuvádí* – *Knihopis neuvádí* – *Šváb neuvádí*. Kuchařová, H.: *Žpráva o nálezu českého jednolistu*. In: *Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové* (red. A. Badurová). Praha 1999, s. 203–212.

Poznámka: na *dřevořezu 260 × 260 společně vyobrazení Ecce homo a Mater dolorosa od Erharda Schöna (Röttinger 112, č. 124 – Geisberg/Strauss 3, 1075 – Deutsche Einblattholzschnitte 3245). Deutsche Einblattholzschnitte 3674 reprodukuje německojazyčné vydání u Höltzela ca 1515 s variantním dřevořezem Wolfa Trauta (Geisberg/Strauss 4, 1361).*

Praha: StrK, sign. 738/zl. (dva různé seříznuté unikátní zlomky).

1518

Poenitentiarius aneb Poeniteas cito peccator, v latinských, českých i německých verších. Nürnberg, Hieronymus Höltzel 1518. 4°. 5 ff.

VD 16 *ŽV 21440 a ISTC ip00848600 pouze šestilistové latinsko-německé anonymní vydání [Nürnberg, Hieronymus Höltzel ca 1504/1505] – Knihopis (ČD) 14060 naše vydání s doplněným autorem Johannes de Garlandia – Bohatcová (1976a) 152, č. 1 – Bohatcová (1976b) 208, č. 12 – Šváb 9, č. 8 – Glück 8, č. 8. Hanka, V.: České prvotisky. Časopis Českého muzea 26/4, 1852, s. 105, č. 165, měl penitenciář asi ještě v ruce, protože cituje impresum „1518 v Normberce skrze Jeronyma Hoeltzla“.*

Nezjištěn žádný výtisk.

1518

Rozmlouvání neb řeč dvou, kterak jse člověk spravovati má. Užitečné, spasitedlné a krátké naučení, v kterýmžto starý s mladým rozmlouvá. Mládenec. || Ze všeho srdce žádám toho || bych mohl jmiti rozumného koho || ... Mladý. || ... Kázals mi, abych boží přikázání zachoval, || naučiž mne, kterak bych je poznal || ... [Nürnberg, Hieronymus Höltzel (1518)]. [1] fol., zach. jen horní polovina 200 × 300 mm.

VD 16 *neuvádí* – *Knihopis 14995 „v Plzni u Jana Mantuana a Hanse Pekka 1518?“ – Bohatcová (1976a) 152, č. 3 – Bohatcová (1976b) 209, č. 3 – Šváb neuvádí.*

Poznámka: *letopočet 1518 převzat z dřevořezu 80 × 72 se dvěma rozmlouvajícími muži a dvěma štítky s motivy Mantuánova a Pekkova signetu.*

Praha: StrK, sign. 571/zl. (unikátní zlomek). Tak jako almanach na 1519 i tento zlomek byl sejmut ze sign. BJ IV 10 Angelus de Clavisio: Summa angelica de casibus conscientiae, ed. Sebastian Brant, Strasbourg, Johann Knobloch 1520. V minulosti přechodně uloženo pod sign. DR VI 18.

1518

ČERNÝ, Jan: [Spis o nemocech morních, 2. vydání] (Skonává jse lékařství užitečné a výborné spravování proti nakaženému pověťří a proti moru. Tobě k libosti. 12. 9. 18. 19. 16. 23. 5. 7. 9. 17. 14. [= numeronym Mistře Jíro] Tvuoj. 12. 1. 13. 19. 20. 1. 13. [= numeronym Mantuan] Na pospěch tlačiti kázal J[an] M[antuan] 1518. SMEA [Spes mea ex alto]). 8°. A-C⁸ [= 24] ff. Poslední list C8 nepotištěn.

VD 16 *neuvádí* – *Knihopis 1769* – *Bohatcová (1976a) 152, č. 2* – *Bohatcová (1976b) 209, č. 2* – *Šváb 8, č. 7*.

Poznámka: textově shodné s prvním vydáním Paola Olivetského v Lito-myšli 1506 (Knihopis 1768).

Praha: KNM, sign. 28G 61 (unikát bez ff. A⁸ a B1).

1520, 3. X. (předmluva)

Hortulus anime. Zahrádka duše nábožnými modlitbami a pěknými figurami ozdobená. (Datum v Norn[berku]. třetí den října.) 1520. I[oannes] Naděje má z výsosti M[antuanus]. [Nürnberg, Hieronymus Höltzel (1520)]. 8°. [16] CLXXIX [5] ff. [= 200] ff.: a-b⁸ A-Z⁸; poslední list Z8 nepotištěn?

VD 16 H 5117 „[Johann Stuchs für Jan Simar]“ – *Knihopis 3171 doplňuje totéž* – *Bohatcová (1976a) 153, č. 10* – *Bohatcová (1976b) 209 a 219 považuje za tiskaře Höltzela* – *Šváb 9, č. 9*.

*Volf, J.: Jan Mantuan Fencl. Příspěvek k dějinám českého knihtisku v Norimberce. Ročenka čl. knihtiskařů 9, 1926, s. 44–58, zvl. obr. za s. 56, reprodukuje dřevorez Panny Marie a sv. Václava. Oldenbourg, M. C.: *Zwei tschechische Hortuli animae mit Nürnberger Illustrationen. Philobiblon 12, 1968, s. 105–112, a Oldenbourg, M. C.: Hortulus animae [1494]–1523. Bibliographie und Illustration. Hamburg 1973, s. 59, 128–129.**

Poznámka: druhé vydání vyšlo v Plzni u Tomáše Bakaláře nákladem Jana Mantuána Fencla a Tomáše Bakaláře 16. X. 1533 (Knihopis 3172).

Praha: KNM, sign. 25 F 8 (neúpl. unikát).

1520, 18. X.

[Obsequiale sive Benedictionale Pragense] Obsequiale sive Benedictionale quod Agendam appellantur secundum ritum et consuetudinem Pragensis ecclesie incipit feliciter (architectonica arte Hieronymi Holtzels cuius Nurembergensis: impensis vero spectabilis viri Nicolai Cancellarii Crumenauensi. ... Anno ... millesimo quingentesimo vigesimo. Quindecimo kalendas novembris). 2°. [1] II-CXLVIII [1] ff. [= 150] ff.: A-S⁸ T⁶; poslední list T6 nepotištěn.

VD 16 newádí – BiblCizBoh – Röttinger 114, č. 127 registruje Schönův dřevořez šesti zemských patronů jako samostatný otisk.

Praha: Rytířský řád Křižovníků s červenou hvězdou, sign. XVI E 16, sign. LXXXII B 12 (neúpl.).

1523, 6. III.

[Diurnale Pragense] Diurnale horarum canonicarum secundum veram rubricam archiepiscopatus ecclesie Pragensis (edibus Hieronymi Holtzels Nurnbergensis incola. Impensis aut et sumptibus prouidi et circumspetti viri Nicolai Cancellarii Cromawceni ... anno ... vicesimo tertio supra sesquimillesimum die 6. marci). 16°. [16] 1-80 1-136 [4] 1-74 [1] 75-89 1-8 [1] 1-13 [3] 1-19 1-16 1-8 1-16 1-6 [2] ff. [= 420] ff.: [*⁸ **⁸] A-K⁸ a-r⁸ R⁴ A-F⁸ G⁴ GH² H-J⁸ K⁶ L⁸ W⁸ A⁸ Aa-Bb⁸ AA-BB⁸ CC⁴ rubr⁸ rubr⁸ +⁸ A-B⁸ aa⁸; listy Bb7-8 a aa7-8 nepotištěny.

Literatura newádí.

Praha: NK, sign. 46 G 5; StrK, sign. ACh III 42.

H U B E R Wolfgang (1510)

1510, 22. VIII.

Vade mecum. Missale itinerantium seu Misse peculiare valde deuote (Impressum Nurnberge per Wolfgangum Huber anno domini M.ccccc.x. xxii. Die mensis augusti). 8°. i-xxv [8] xxvi-xlvi [2] ff. [= 58] ff.: A-G⁸; poslední list G8 nepotištěn.

VD 16M 5535 s odkazem na digitalizovanou verzi – Weale-Bohatta (Miss) 469 – BiblCizBoh.

Poznámka: Na fol. F1a perikopy „De sancto Wenceslao martyre ... De quinque fratribus patronis Bohemiae Oratio. ...“. Na fol. G6b explicit, na fol. G7a indulgenční text „Jesus. Celeste Rosarium. ...“. Asi ve stejné době bylo

pořízeno sazečsky drobně odlišné vydání bez explicitu a indulgenčního textu na fol. G6b-7a.

Praha: NK, sign. 33 E 42 (unikát?).

1510 ca

Vademecum. Missale itinerantium seu Misse peculiare valde deuote [Nürnberg, Wolfgang Huber ca 1510]. 8°. i-xxv [8] xxvi-xlvi [2] ff. [= 58] ff.: A-G⁸; poslední listy G7-8 nepotištěny.

VD 16 newvádí – Weale – Bohatta (Miss) newvádí – BiblCizBoh.

Poznámka: Na fol. F1a perikopy „De sancto Wenceslao martyre ... De quinque fratribus patronis Bohemiae Oratio. ...“. Fol. G6b bez explicitu, fol. G7a bez indulgenčního textu. Asi ve stejné době bylo pořízeno sazečsky drobně odlišné vydání s explicitem na fol. G6b beta a s indulgenčním textem pod dřevořezem Růžencového Krista na fol. G7a.

Praha: StrK, sign. Σ VI 4 (unikát?).

D Y O N Adam (1516)

[1516]

ETZLAUB, Erhard: Almanach Erhardi Etlaw, měštěnína normberského, astronomi. Léta od narození Syna božieho, Spasitele našeho Ježíše Krista tisícího pětistého xvii ... Tlačeno v Normberce skrze Adam Dyon [1516]. [1] fol. 800 × 300 mm.

VD 16 newvádí – Knihopis (ČD) 2383 – srov. Röttinger 197-198, č. 289-292 zde Etlaubovy německé minuce s dekorativními lištami Erharda Schöna.

Praha: KNM, sign. 25 A 4, sign. 25 A 13 (dva unikátní zlomky spodní části).

P E Y P U S Friedrich (post 1518–1534)

1518, 24. VII. (předmluva) post

HEINRICHMANN, Jakob: Jacobi Henrichmanni Sindelfingensis Institutiones grammaticę, fermè omnibus uocabulis Bohemo & Teutono sermonibus interpretatis. Annexa sunt aeditioni huic nonnulla notabilia ex praeceptis Ioan[ni]. Brassicani ... Ioan[nes]. Mant[tuanus]. P[ra]elsensis]. ... Ars condendo[rum ... car]minum

Henrici Bebelii ... ([Předmluva] Io[annes]. Mant[uanus]. Pelsnensis Lectori foelicitatem. ... [Dedikace] ... Nurnbergę nono kalendas augusti anno [MD] xviii). [Nürnberg, Friedrich Peypus post 1518]. 4°. A-L⁴ M-V⁸ X⁴ A-B⁴ C-G⁸ H⁴ [= 172] zach. ff.

Červeno-černá titulní strana bez dřevorezového rámu.

VD 16 neuvádí – Keunecke neuvádí, ale v textu na s. 20-21 je gramatika citována – Knižopis 2938 – Šváb 8, č. 4 a s. 11, „nabízí se tu přiznat aspoň Mantuánovu spoluúčast na tisku“, a to proto, že Mantuán v pozdravu čtenáři se omlouvá a dodává „Immo calcographus ipse ut est humanus, humaniter nsibi ignovisse contendit“ – Glück 7, č. 7. Hůlka, V.: Opět nový Mantuan. Slovanská knihověda 5, 1938, s. 111–115, nálezořá zpráva.

Poznámka: srov. nebohemikální vydání VD 16 H 2002, 2014, 2017 a 2033 (Nürnberg, Johann Stuchs 1512, 1514, 1515 a 1519). První bohemikální vydání připravil 1518 Hieronymus Höltzel.

Praha: StrK, sign. ED III 55 (neúpl. unikát).

1520, 20. III.

DUBRAVIUS, Jan: Theriobulia Ioannis Dubravii iurisconsulti & equitis aurati de regiis praeceptis (Impressum Nurnbergae per Foedericum Peypus anno salutiferi partus 1520, die vero duodecima mensis martii). 4°. A-K⁴ [= 40] ff. Poslední listy K3-4 nepotištěny.

VD 16 neuvádí – Keunecke 62, č. 62 – Rukověť 2, 78–80 – BiblCizBoh. Horna, M. – Petřů, E. (ed.): Jan Dubravius. Theriobulia. Praha 1983. Lutz, Cora E.: The Theriobulia of Jan Dubravius. Harvard Library Bulletin 22, 1974, s. 36–48.

Poznámka: první vydání, další Krakov 1521. Spis dal do tisku Dubraviiův synovec Linhart Jílek (Leonardus Gilco), blízký přítel Jana Mantuána Fencla, a to bez souhlasu autora.

Praha: NK, sign. 9 B 59/2; StrK, sign. AA VII 53 (neúpl.).

1528 ca

PETR z MLADOŇOVIC: Historia Ioannis Hussi et Hieronymi Pragensis fideliter relata. Condemnatio eorundem, per sacrum Constanciense concilium. Poggi Florentini de eadem re Epistola. [Nürnberg, Friedrich Peypus ca 1528]. 8°. A-C⁸ D⁴ [= 28] ff.

VD 16 H 3900 – Keunecke neuvádí – Žibrt II. 14107 a 14844 – BiblCizBoh. Novotný, V. (ed.): Historické spisy Petra z Mladoňovic a jiné zprávy a paměti o M. Janovi Husovi a M. Jeronymovi z Prahy. Fontes rerum Bohemicarum 8. Praha 1932, s. 121–149, Pašije M. Jana Husi,

s. 351–367, Pašije M. Jeronyma Pražského, s. 323–334, list Poggiův. Poznámka: do sborníku je připojen překlad Poggio Bracciolini, Gian Francesco „Epistola de morte Hieronymi Pragensis“ (VD 16 P 3860). České podání tištěné v Praze 1525 srov. *Knihopis* 3259.

Praha: NK, sign. 65 E 4278; KNM, sign. 44 G 24 aj.

1530, 14. I. (dedikace)

RIESE, Adam: Nové knížky vo počtech na cifry a na líný, při tom některé velmi užitečné regule a exempla, mince rozličné podle běhu kupeckého, krátce a užitečně sebraná. V Nor[m]berce tlačena (skrže Fridricha Peypusa) léta Páně 1530. Měsíce ledna ([Dedikace] A.[ndreas]. G[latovinus]. Poctivému mládenci Svatoslavovi, rodiči klatovskému, bratru svému pozdravení. ... Dán v Normberce 14. dne ledna měsíce). 8°. A-N⁸ O⁴ [= 108] ff.

VD 16 newovádi – Keunecke newovádi – *Knihopis* (ČD) 3950 pod záhlavím Ondřej Klatovský z Dalmanhorstu.

Poznámka: ačkoli Klatovský na fol. A2a píše, že „tuto knížku krátce a užitečně ... s pilností sepsal sem“, je to trpná adaptace prvního německého vydání „Rechnung auf der Linien und Federn“ od Adam Riese (Nürnberg 1527), které pořídil Peypus (VD 16 R 2362) a z něhož byly do české verze převzaty též dřevorezy. Iniciály AG v titulní borduře norimberského vydání 1530 = Andreas Glatoviensis neboli Ondřej Klatovský.

Praha: KNM, sign. 28 G 5; StrK, sign. EP IX 23.

1531

Quinque linguarum utilissimus vocabularius: Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae & Alemanicae, valde necessarius per mundum versari cupientibus. Vocabulista de le cinque lengue ... Vocabulere de sinc languages ... Vokabulář paterý řeči ... Vocabular fünfferley Sprachen ... (Norimbergae apud Fridericum Peypus, anno M.D.XXXI). A-H⁴ [= 36] ff.

VD 16 Q 78 – Keunecke 62, č. 258 – *Knihopis* (AD) – Glück 11, č. 13.

Poznámka: je to jazykově doplněné, pětisloupečné vydání evropsky rozšířeného „Introductio quaedem utilissima, sive Vocabularius: Italicae, Gallicae, Alemanicae, per mundum versari cupientibus summe utilis“ (Roma 1510).

Praha: NK, sign. Archiv Knihopisu 122m (mikrofilm dle Wien: ÖNB, sign. 46 S 35); Wolfenbüttel: HAB, Sigel 23.

1533

Čtení a epištoly nedělní, postní, také všední u vigiljí. O apoštolích i o jiných též svatých i světcích [!]. ... Léta Páně tisícího V. xxx.iii. (Nürnberg, Friedrich Peypus auf Kosten des Lukas Jordan, Bürgers von Prag. 1533).

VD 16 newádí – Röttinger 84, č. 67 odtud převzat bibl. záznam – Knihopis (AD) pouze poznámka dle sdělení dr. Gedeona Borsi.

Wien: ÖNB (exemplář jsem neviděl).

1533

Naučení krátké obojí řeči, německé a české, učiti jse čísti i mluviti, Čechóm německy a Němcóm česky. Ein kurzze Underweisung beyder Sprach ... [Nürnberg] Friedrich Peypus 1533. 8°.

VD 16 newádí – Knihopis (AD) pouze poznámka dle sdělení dr. Gedeona Borsi.

Wien: ÖNB, sign. 7978 (exemplář jsem neviděl).

1533

Quinque linguarum utilissimus vocabularius: Latinae, Italicae, Gallicae, Bohemicae & Alemanicae, valde necessarius per mundum versari cupientibus. Nürnberg, Friedrich Peypus 1533.

VD 16 newádí – Keunecke newádí – Knihopis newádí – Glück 13, č. 15, jen jako poznámku o dalším vydání Vokabuláře 1531.

Nezjištěn žádný výtisk.

1534. 7. I.

Nový zákon. MDXXXIII. Impressum Noremberge per Fridericum Peypus. (Skonává se Nový zákon, jenž jest vytištěný v slavném městě Nor[m]berce skrze opatrného muže Fridricha Peypusa. Nákladem Hektora Šefflera, měšťenína noremberského. Léta Páně tisícího VXXXIII. ten den po Třech králech). 8°. A⁸ b-y⁸ z¹⁰ [= 194] ff.

VD 16 B 4585 s chybným počtem listů – Röttinger 87, č. 71 – Keunecke 63, č. 274 – Knihopis 17100.

Praha: KHD, sign. II T 150; StrK, sign. BA V 35 (ztráta z 50. let).

1534

HEYDEN, Sebald: Puerilium colloquiorum formulae, Latina, Bohemica & Teutonica lingua conscriptae, primis tyronibus accomodatissimae. Ioannes Vopatovinus. ... (Vytištěno v slavném městě

Nor[m]berce skrže Fridricha Peypusa nákladem Lucasa Jordana a Martina Knihaře z Prahy léta Páně XXXIII. 8°. A-D⁸ [= 32] ff.

VD 16 newádí – Keunecke 63, č. 276 – Knihopis 2984 bez bibl. popisu – Glück 13, č. 17, dle München: BSB, sign. Res. Polygl. 80 uvádí rok vydání 1535 a počet stran 120 (sic!).

London: BL, sign. 829. a. 19 (unikát).

R E S C H Wolfgang (1519)

1519

[**Anna Jagellonská**] Fraw Anna gebornne Kunigin vonn Hungern, Kunig Ludwigs zu Hungern und Behaim Schwester irs allters im Sibennzehendenn Jarenn. 1519 Wolff Furmschneider zu Nurmberg. [1] fol. 151 × 118 mm. Dřevořez s poprsím Anny otočené u okna nalevo připsán Erhardu Schönovi.

Röttinger 183, č. 262 odsud převzat bibl. záznam.

München (exemplář jsem neviděl).

G U L D E N M U N D Hans (ca 1520–1547)

1520 ca

[**Hus Jan**]. Johannes Huß abconterfect. Diser ist zu Costnitzs im Concilio als ein Ketzter verdambt worden, do man zalt M.CCCC. xiiii. und im M.CCCCxv. Jar verbrendt worden. Ich glaub ein heylige christliche Kirchen. ... [Nürnberg] Hans Guldenmundt [ca 1520]. [1] fol. 300 × 214 mm. Pod textem tištěný dřevořez s bystou doleva hledícího Jana Husa v baretu na hlavě připsán Erhardu Schönovi.

Röttinger 192, č. 281 – Geisberg/Strauss 4, 1251 – Deutsche Einblattholzschnitte 3220.

Hamburk: Kunsthalle; Gotha: Herzogliches Museum.

1525

DONATUS, Aelius: Donati Elementa ad collationem Henrici Glareani, una cum traditione [!] Boemica & Germanica. Nürnberg, [Hans Guldenmundt?] 1525. 120 pag.

VD 16 newádí – Knihopis newádí – Glück 8, č. 9, s citací München: BSB, sign. A. Lat. b. 927 b [spr. 972 b] náležející však exempláři z vydání 1547 – Ising 277.

Poznámka: všechna bohemikální vydání Donátových Element mají na titulu „traditione“ namísto „traductione“.

Nezjištěn žádný výtisk?

1528

[**Anna Jagellonská** v klobouku]. Anna von Gotsgnaden Königin zu Hungern und Behem ... Gedruckt zu Nürnberg durch Hans Guldenmund im Jar M.D.XX.viii. [1] fol. 325 × 225 mm. Nad textem tištěný dřevořez s bystou doleva hledící Anny Jagellonské v klobouku připsán Erhardu Schönovi.

Röttinger 182–183, č. 261 – Geisberg/Strauss 4, 1228 – Deutsche Einblattholzschnitte 3205.

Nürnberg: Germanisches Nationalmuseum.

1530 ca

[**Böhmischer Herold**] Mein Nam ist von Alters Erenhold || Mein Ampt hiebey vernemen solt. || Eneas Siluius beschreibet || Nach der Leng wie sind eingeleibt || ... So leb Yederman on Beschwer || Das befehlt dir die Götlich leer. || Gedruckt durch Hans Guldenmundt [ca 1530]. [1] fol. 325 × 240 mm. Nalevo od textu tištěný dřevořez s postavou Ferdinanda I. v plášti s Českým lvem připsán Michaelu Ostendorferovi.

Geisberg/Strauss 3, 938 – Deutsche Einblattholzschnitte 2672.

Poznámka: protějškem tohoto jedolistu je „Deutscher Herold“ (Geisberg/Strauss 3, 937 – Deutsche Einblattholzschnitte 2673).

Gotha: Herzogliches Museum.

1531 ca

[**Král Ferdinand**] Ferdinand von Gotsgnaden Infant ... [na druhém stavu] Ferdinandus Dei gracia Infans ... Norimberge Joannes Guldenmundt [ca 1531] ... [1] fol. 287 × 222 mm. Dřevořez s Ferdinandem v baretu z pravého profilu připsán Erhardu Schönovi.

Röttinger 182, č. 260, odsud převzat bibl. záznam.

Gotha (exemplář prvního ani druhého stavu jsem neviděl).

1535

DONATUS, Aelius: Donati Elementa ad collationem Henrici Glareani, una cum traditione [!] Boemica & Germanica. Nürnberg, Hans Guldenmundt 1535.

VD 16 D 2326 v základní verzi s mylným vročením ca 1558 – Knihopis newádí – Glück newádí – Ising newádí.

Basel: UB; Gotha: FB (exempláře jsem neviděl).

1540 ca

DONATUS, Aelius: Donati Elementa ad collationem Henrici Glareani, una cum traditione [!] Boemica & Germanica. Norinbergae, Johann Guldenmund [ca 1540]. 76 ff.

VD 16 newádí – Knihopis (AD) s chybnou citací exempláře Praha: KNM, sign. 36 F 44/3 – Glück newádí – Ising 277 s citací München: BSB, sign. A. Lat. b. 927 b [?] náležející však k exempláři vydání 1547.

Gotha: Landesbibliothek, sign. Mon. Typ. s. a. 4° 12 (exemplář převzatý z publikace E. Isingové jsem neviděl).

1544

[**Král Ferdinand** jako kurfiřt]. Von Gottes Gnaden Ferdinandus König zu Böhem ... Gedruckt zu Nürnberg durch Hans Guldenmundt. 1544. [1] fol. 360 × 240 mm. Pod textem tištěný dřevořez stojícího a doleva hledícího Ferdinanda I. s baretem připsán Niklasi Störovi.

Geisberg/Strauss 4, 938 – Deutsche Einblattholzschnitte 1348.

Gotha: Herzogliches Museum.

1545 ca

[**Král Ferdinand** ve zbroji]. Ferdinand von Gottes Gnaden König zu Böhem ... Gedruckt zu Nürnberg durch Hans Guldenmundt bey den Fleisch Pencken [ca 1545]. [1] fol. 384 × 251 mm. Pod textem tištěný dřevořez s postavou doleva hledícího krále Ferdinanda, držícího v pravé ruce zdvižený meč, připsán Michaelu Ostendorferovi.

Geisberg/Strauss 3, 937 – Deutsche Einblattholzschnitte 2687.

Gotha: Herzogliches Museum.

1545–1550 ca

[**Hus Jan**]. Mistr Jan Hus mučedlník boží, který kázal v Čechách s. Čtení. Po narození Spasitele našeho || tisícího čtyřistého patnáctého || ... Antikristu lež, blud, pýcha, sláva pomine || ale pravda a slovo boží na věky zůstane. || [Nürnberg] Jan Guldenmundt [ca 1545–1550]. [1] fol. 280 × 245 mm, z toho 280 × 164 mm pravděpodobně Gutknechtova variantní kopie Schönova dřevořezu stojícího a doprava hledícího Jana Husa, otištěná nalevo od textového sloupce.

Knihopis 3267. Matějček, A. – Tóbolka, Žd. V.: Dřevorytový list Hanse Guldenmunda z doby kolem r. 1540. Praha 1930 s faksimilií jednolistu.

Gotha: Vévodské muzeum.

1547

DONATUS, Aelius: Donati Elementa ad collationem Henrici Glareani, una cum traditione [!] Boemica & Germanica. [Nürnberg, Hans Guldenmund] Anno M.D.XLVII. 8°. [147] ff.

VD 16 D 2325 – Knihopis neuvádí – Glück 8, č. 9, jen jako součást položky „Nürnberg 1525“ – Ising neuvádí.

München: BSB, sign. A. Lat. b. 972 b (exemplář jsem neviděl).

W A N D E R E I S E N Hans (ca 1526)

1526 ca

[Král Ferdinand a Anna Jagellonská]. Ferdinand von Gottes Gnaden ... Anna von Gottes Gnaden ... [Nürnberg] Bey Hanns Wandereisen ... [ca 1526]. [1] fol. 231 × 389 mm, tištěno ze dvou štočků. Dřevořez s polopostavou Ferdinanda nalevo, Anny napravo připsán Erhardu Schönovi.

Röttinger 181–182, č. 259, odsud převzat bibl. záznam.

Nürnberg, München (exempláře jsem neviděl).

M E L D E M A N N Niklas (ca 1530)

1530 ca

[Böhmischer Hauptmann]. Ein Behemischer Hauptman || Peter Perschina ein Hauptman || Bestelt von behemischer Kron || ... Von Erd[s]trich grossen Baumen starck || Zu Gegenweer dem Türcken Argk. || Niclas Meldeman Brieffmaler zu || Nürenberg bei der Langen Prucken [ca 1530]. [1] fol. 305 × 205 mm. Pod textem tištěný dřevořez s hejtmanem na koni a pěšákem připsán Erhardu Schönovi. V polovině spodního okraje brífmalérův spojitý monogram NM.

Röttinger 164–165, č. 230 – Geisberg/Strauss 3, 11166 – Deutsche Einblattholzschnitte 3104.

Wien: Graphische Sammlung Albertina.

G U T K N E C H T Jobst (1535)

1535

Vokabulář latině a česky a německy každému mladému i starému velmi potřebný a užitečný. *Vocabularius rerum*. Nürnberg, Jobst Gutknecht 1535. 32 pag.

VD 16 newvádí – Knihopis newvádí – Glück 13, č. 16 odtud převzat bibl. záznam.

Poznámka: další vydání připravili v Praze Jan Had 1546 (Knihopis 16613) a Jan Kantor Had 1550 (Knihopis 16614).

Wzickau: RB, sign. 15.10.44/6 (exemplář jsem neviděl).

H A D Jan (1535)

1535

Neue Zeytung von den Wydertaufferen zu Miinster ... durch ... Joan Haden [Druckschrift von Friedrich Peypus] (Nürnberg 1535). 4°. A-D⁴ [= 16] ff. Poslední list D₄ nepotištěn.

VD 16 N 875. Bohatcová, M.: Hayd – Haden – Had: Tři jména jednoho tiskaře? Bibliotheca Strahoviensis 1, 1995, s. 77–106, zvl. 79–80.

Poznámka: jde o reedici Peypusova vydání z roku 1535 (VD 16 N 876), která obsahuje 1. Martin Luther: Auf die neue Zeitung von Monster; 2. Philipp Melanchthon: Propositiones wider die Lehre der Wiedertäufer a 3. Philipp Melanchthon: Wider das gotteslästerliche und schändliche Buch, so zu Monster im Druck neulich ist ausgegangen.

Würzburg: UB, Sigel 20; Budapest: OSK (exempláře jsem neviděl).

P E T R E I U S Johann (1536)

1536, 29. XI.

HUS, Jan: Vier christliche Briefe, so Johann Hus der heilig Marterer aus dem Gefengcknus zu Costentz im Concilio an die Behem geschriben hat, verteutsch sampt einer Vorrede D. Marth. Luthers ... (Warhaffte Beschreibung der letzten Handlung, so mit dem heiligen Man Johann Hus ist fürgenommen ... etlicher Herren aus Behemen und Merrhern offentliche Schrift ... an das Concilium gen

Costentz dem ... Tod ... Johann Hussen. ... Gedruckt [Nürnberg, Johann Petreius] anno 1536 29. novembris). 4°. a-d⁴ [= 16] ff.

VD 16 H 6167 – Benzing (Luther) 3207 – Žibrt II. 14969.

Digitalizovaná verze <<http://mdz10.bib-bvb.de/~db/0002/bsb00023679/images/>>.

Poznámka: kromě dopisů obsahuje sborník samostatně šířené spisy 1. Etlicher Herren aus Böhmen und Mähren öffentliche Schrift ... an das Concilium gen Konstanz nach dem ... Tod ... Johann Hussen (VD 16 E 4092) a 2. Wahrhaftige Beschreibung der letzten Handlung, so mit dem heiligen Mann Johann Hus ist vorgenommen (VD 16 W 206). České podání tištěné v Praze 1525 srov. Knihopis 3259.

Praha: NK, sign. 46 G 811 aj.

O U S T S K Ý Václav (1537)

1537, 6. V.

BÍLEJOVSKÝ, Bohuslav: Kronika česká. Zpuosob víry křesťanské pod obojí zpuosobů Těla a Krve Pána Jezukrista i také pod jednu v sobě obsahuje. Opět valdenských náboženství. Též i jiných sektářuov u víře spletených obyčeje ukazuje vše pořádně ... (Těchto trojích knížek sebrání kněz Bohuslav Bilejovský dokonal v pondělí před dnem svatého Barnabáše apoštola [10. VI.] léta Božího tisícího pětistého třicátého druhého. ... Excudebat Normberge has historias breuiter accumulatas Regni Bohemie Venceslaus Austinus [typis Leonhardi Milichthaler], impensis honorabilis virii domini magistri Johannis Chocensis collegii et studii Pragensis. Annorum 1537. 6. die Maii). 4°. a-t⁴ v² [= 77] ff.

VD 16 newvádí – Knihopis 1132.

Praha: NK, sign. 54 D 165 (unikát).

M I L I C H T H A L E R Leonhard (1538–1540)

1538, 4. V.

Nový zákon. Vytištěn v Nornberce u Linharta Milchtalera. (Dokonáno tu sobotu po Svátosti léta Páně) M. D. XXXVIII. 8°. [*⁸] A-Z⁸ a-q⁸ r⁴ s-x⁸ [= 356] ff.

VD 16 B 4586 – Röttinger 92–93, č. 77 (Schön) a 233, č. 7 (Stör) – *Knihopis 17102*.

Praha: NK, sign. 54 F 98 (neúpl.), sign. 54 D 200 (neúpl.); KNM, sign. 34 F 8 (neúpl.); StrK, sign. BA V 36 (ztráta z 50. let).

1539

RHEGIUS, Urban: Lékařství duše a připravení mysli člověčí k smrti ... (přitom i spis, kterak se nemocní ec. těšiti mají od Kaspara Huberina ... O víře a dobrých skutcích z Starého i Nového zákona krátce sebrané řeči) Nürnberg, Leonhard Milichthaler 1539.

VD 16 *neuwádi* – *Knihopis 14819*.

Poznámka: existenci tohoto vydání neomylně dosvědčují předmluvy k Hadově pražské reedici 1541 (Knihopis 14820) a předmluvy Güntherovy norimberské reedice 1543 (Knihopis 14821). Oporu nacházíme též v Jungmannově záznamu IV. 1799. Sborník obsahoval překlady 1. Urban Rhegius: Der Seelen Ertzney (VD 16 R 1912 zná jen Güntherův německý tisk 1543) a 2. Kaspar Huberinus: Tröstung aus göttlichen Schrift (VD 16 H 5556 a též samostatně VD 16 V 2394 jako Vom Glauben und guten Werken).

Nezjištěn žádný výtisk.

1540, 27. X.

Bibli česká. V slavném městě Nornberce vytištěna (v středu před svatém [!] Šimonem a Juda [!] apoštolův božích ... ku potěšení národuom českého jazyku ... nákladem slovutného Melchara Kobergera, spoluměštěnína v slavného [!] města Nornberka a jest vytištěn u Linharta Milchtalera) MDXL). 2°. [6] CCCCCI [4] CV [6] ff. [= 522] ff.: *⁶ A-Z⁶ a-z⁶ Aa-Xx⁶ AA-SS⁶ <j ij iij iiij>⁶; list Xx⁶ nepotištěn.

VD 16 B 2870 – Röttinger 94–96, č. 78 (Schön) a 234, č. 8 (Stör) – *Knihopis 1100*.

Praha: NK, sign. 54 C 6000; KNM, sign. 74 B 6; StrK, sign. BB IV 6 aj.

W A C H T E R Georg (ca 1540)

1540 ca

WEISSE, Michael: Vom Jüngsten Tage ein schön new Gesang aus heiliger göttlicher Schrift gezogen. ... (Gedruckt zu Nürnberg durch Georg Wachter [ca 1540]). 8°. [4] ff.

VD 16 W 1655 – *BiblCizBoh. Wolkan, R.: Böhmens Antheil an der deutschen Literatur des XVI. Jahrhunderts. 1. Theil, Bibliographie. Prag 1890, č. 40.*

Nezjištěn žádný výtisk?

G Ü N T H E R Jan (1541–1544)

1541

Starý zákon. Vytištěn v Nornberce u Jana Gunthera. M. D. XLI. 8°. A-Z⁸ a-x⁸ y⁴ [= 356] ff. Poslední list y⁴ nepotištěn.

VD 16 *neuwádí* – *Knihopis 17137.*

Praha: NK, sign. 54 S 421; KNM, sign. 34 F 19.

1542

RHAU, Georg: Dvanácte artikuluov víry křestanské, kteréž sluji Symbolum ... z řeči německé v českú vyložené. [Nürnberg, (Hans Günther)] M. D. xlij. 8°. A-K⁸ [= 80] ff.

VD 16 *neuwádí* – *Röttinger 96–97, č. 79* – *Knihopis 2151 pod anonymním záhlavím Dvanácte.*

Poznámka: německý originál „Die zwölff Hauptartickel des christlichen Glaubens“ vytiskla před tím v Norimberku Güntherova budoucí manželka, vdova Margareta Milichthalerová 1541 (VD 16 R 1709).

Praha: StrK, sign. CI VI 16 (bez tit. l.); Wien: ÖNB, sign. BE 2 R 62.

1543

OPTÁT, Beneš – GZEL, Petr – PHILOMATES, Václav: Gramatika česká v dvojí stránce, ortographia předkem, ... etymologia potom. ... Nürnberg, Johann Günther? 1543.

VD 16 *neuwádí* – *Knihopis (AD) bez doplněného tiskaře. Hradil, I. – Jireček, J. (edd.): Jana Blahoslava Grammatika česká. Vídeň 1857, s. XIII, editoři měli norimberské vydání 1543 ještě v ruce. Čejka, M. – Šlosar, D. – Nechutová, J. (edd.): Grammatika česká Jana Blahoslava. Brno 1991, s. 11, editoři norimberské vydání 1543 v ruce už neměli. Jakubec, J.: Dějiny literatury české. Díl 1. Praha 1929, s. 641.*

Poznámka: první vydání bylo pořizeno v Náměšti 1533 u Kašpara Aorga.

Nezjištěn žádný výtisk.

[1543]

Pseudo-Augustinus: [Soliloquia animae ad Deum, boh.] (Skonává se Kniha svatého Augustina o samotném rozmlouvání duše s Bohem. ... V slavném městě Nornberce u Jana Günthera [1543]). 8°. A-O^{8.4} P⁸ Q-Z^{8.4} [= 140] ff.

VD 16 newádí – *Knihopis 887.*

Poznámka: německý ani latinský originál z norimberských tiskáren nezjištěn. Letopočet české verze převzat z Jungmanna II. 123.

Praha: StrK, sign. FK III 124/1 (neúpl. unikát).

1543

RHEGIUS, Urban: Lékařství duše a připravení mysli člověčí k smrti ... (přitom i spis, kterak se nemocní ec. těžšiti mají od Kaspara Huberina ... O víře a dobrých skutcích z Starého i Nového zákona krátce sebrané řeči) [Nürnberg, Jan Günther] M. D. xliij. 8°. A-B⁸ C-O^{8.4} [= 88] zach. ff.

VD 16 R 1960 – *Knihopis 14821.*

Poznámka: dle předmluv k oběma dílkům na fol. A2a a G7a jde o reedici Milichthalerova (?) českého sborníku z roku 1539 (VD 16 R 1912 zná jen Güntherův německý tisk 1543) a 2. Kaspar Huberinus: Tröstung aus göttlichen Schrift (VD 16 H 5556 a též samostatně VD 16 V 2394 jako Vom Glauben und guten Werken).

Praha: StrK, sign. FK III 124/2 (neúpl. unikát).

1544

WEISSE, Michael: Ein Gesangbuch der Brüder in Behemen und Merherrn, die man aus Hass und Neid Pickharden, Waldenses etc. nennet. ... (Gedruckt zu Nürnberg durch Johann Günther) 1544. 8°. [4] CCXXX [6] ff.

VD 16 W 1633 – *Žibrť III. 3515.*

Poznámka: jde o jednu z reedici Štyrsova vydání v Mladé Boleslavi 1531. Není jisto, zda lze vztáhnout na neúplný záznam Jungmann IV. 56 „Písneň ... Kancional. W Normberce 1544“.

München: BSB, Sigel 12 (exemplář jsem neviděl).

R I N G E L Ludwig (1543)

1543, 24. XII.

WEISSE, Michael: Ein new Lied vom jüngsten Tage aus heiliger göttlicher Schrifft gezogen. ... (Gedrückt zu Nuernberg durch Ludwich Ringel in Unser Frawen Porthal am 24. Tag des Wintermons im 1543 Jahr). 8°. [8] ff.

VD 16 ŽV 15477 – BiblCizBoh. Wolkan, R.: Böhmens Antheil an der deutschen Literatur des XVI. Jahrhunderts. 1. Theil, Bibliographie. Prag 1890, č. 45.

Nezjištěn žádný výtisk?

G U T K N E C H T Christoph (1546)

1546

CALVIN, Jean: Dvě epištoly o věcech toho času znáti velmi potřebných (Totiž o utíkání neslušného náboženství bezbožných a o zachování čistoty křesťanského náboženství. Druhá o úřadu člověka křesťanského v kněžstvích papežské církve ..., kteréž sou z řeči latinské v českú přeložené a vytištěné [Nürnberg, Christoph Gutknecht] léta Páně tisícího pětistého čtyřicátého šestého). 4°. A-T⁴ [= 76] ff. Poslední list T⁴ nepotištěn.

VD 16 C 307 – Knihopis (ČD) 1407 – Bohatcová (1991) 252.

Praha: NK, sign. 54 F 5/1 aj.

1546

CALVIN, Jean: Pokorné a ponížené napomínání k najnepřemoženějšímu císaři Karlovi Pátému a k najosvícenějším kniežatuom i jiným stavům nyní v Špeyru sněm říšský držícím ... učiněné a vydané léta 1544 (A vytištěna nákladem Zikmunda Zýgy, měšťanina Starého Města pražského, v slavném městě Normberce skrze Kryštofa Gutknechta léta Páně 1546). 4°. A-X⁴ [= 88] ff. Poslední list X⁴ nepotištěn.

VD 16 ŽV 2813 – Knihopis (ČD) 1408 – Bohatcová (1991) 253.

Praha: NK, sign. 54 F 5 aj.

1546

KIRCHMEYER, Thomas (Naogeorgus): Tragedy nová Pam-machius jméno mající ... z řeči latinské v českou, jakž mohlo býti, přeložená (vy[t]ištěno v Normberce. ... od Kryštofa Gutknechta. ... léta 1546). 4°. A-Z⁴ A⁴ [= 100] ff. Poslední listy A3-4 nepotištěny.

VD 16 K 1012 – *Röttinger neuvádí, srov. však 70, 48/5, 18, 22, 25 a 28* – *Knihopis 6009 – Bohatcová (1991) 251. Zimmermann, H.: K výzdobě norimberského českého vydání Pamachia z roku 1546. Časopis československých knihovníků 7, 1928, s. 5–9.*

Praha: KNM, sign. 36 B 14/2 aj.

1546

MELANCHTHON, Philipp: Najvětší a najpřednější rozdílové mezi čistejm a nepoškrvněnejm učením evangelium svatého a mezi tím modlářským papežským učením. Z řeči německé do české přeloženo. (Vytíštěno a dokonáno [Nürnberg, Christoph Gutknecht]) léta 1546. 4°. A-C⁴ D² [= 14] ff.

VD 16 M 4408 – *Knihopis (ČD) 5488 – Bohatcová (1991) 252.*

Praha: NK, sign. 54 F 5/2 aj.

ZKRATKY CITOVANÉ LITERATURY A NÁZVŮ KNIHOVEN

Benzing (Luther)

BENZING, JOSEF – CLAUS, HELMUT: *Lutherbibliographie. Verzeichnis der gedruckten Schriften Martin Luthers bis zu dessen Tod II.* Baden-Baden 1989–1994.

BiblCizBoh

BIBLIOGRAFIE cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800. Lístkový katalog Knihovnědného oddělení Knihovny AV ČR, Praha.

BJ

CATALOGUS librorum saeculi XVI qui in Bibliotheca Iagellonica Cracoviensi asservantur. Katalog druków XVI wieku ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie (BJ 16) IV. Baden-Baden 2003.

BL

British Library, London

Bohatcová (1976a)

BOHATCOVÁ, MIRJAM: *Die Anfänge der typographischen Zusammenarbeit zwischen Nürnberg und Böhmen*. Gutenberg-Jahrbuch 51, 1976, s. 147–155.

Bohatcová (1976b)

BOHATCOVÁ, MIRJAM: *Norimberský a plzeňský tiskař Hans (Jan) Pekk*. Časopis Národního muzea, Řada historická 145/3–4, 1976, s. 207–227.

Bohatcová (1979)

BOHATCOVÁ, MIRJAM: *Vydavatel a tiskař Mikuláš Klaudyán (Norimberk 1511 – Mladá Boleslav 1519)*. Časopis Národního muzea, Řada historická 148, 1979, s. 33–67.

Bohatcová (1981)

BOHATCOVÁ, MIRJAM: *Nález dalších litomyšlských tisků z počátku 16. století*. Časopis Národního muzea, Řada historická 150, 1981, s. 138–152.

Bohatcová (1991)

BOHATCOVÁ, MIRJAM: *Die tschechische Drucke des Nürnberger Druckers Christoph Gutknecht*. Gutenberg-Jahrbuch 66, 1991, s. 249–268.

Bohatta (Brev)

BOHATTA, HANNS: *Bibliographie der Breviere 1501–1850*. Stuttgart 1963².

Bohatta (LiturgBibl)

BOHATTA, HANNS: *Liturgische Bibliographie des XV. Jahrhunderts mit Ausnahme der Missale und Livres d'heures*. Hildesheim 1960.

Boldan

BOLDAN, KAMIL: *Sbírka minucí a pranostik z přelomu 15. a 16. století tepelského kláštera premonstrátů*. Minulostí Západočeského kraje 43, 2008, s. 79–114.

BSB

Bayerische Staatsbibliothek, München.

Deutsche Einblattholzschritte

Deutsche Einblattholzschritte 1500 bis 1700 [2 CD-ROMs], Berlin 2003 (= Digitale Bibliothek).

Estreicher

ESTREICHER, KARL: *Bibliografia Polska II/I. Stólecie XV–XVIII: w układzie abecadłowym XXII*. Kraków 1891–1939.

FB

Forschungsbibliothek, Gotha.

Geisberg/Strauss

GEISBERG, MAX: *The German single-leaf woodcut 1500–1550 IV.*, (ed.) STRAUSS, WALTER L. New York 1974.

Glück

GLÜCK, HELMUT ET AL.: *Deutsche Sprachbücher in Böhmen und Mähren vom 15. Jahrhundert bis 1918.* Berlin – New York 2002.

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke VIII. – , (Hrsg.) Deutsche Staatsbibliothek zu Berlin. Stuttgart – Berlin – New York 1972– (nové, přehlédnuté vyd. Bd. 1–7, Stuttgart – New York 1968).

GW (M)

Gesamtkatalog der Wiegendrucke [cit. 8. září 2009], <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>>.

H

HAIN, LUDWIG: *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. typis expressi ... recensentur I/1–2, II/1–2.* Stuttgart – Tübingen 1826–1838 (repr. 1925, 1966, 1996).

HAB

Herzog August Bibliothek, Wolfenbüttel.

Horák (Bak)

HORÁK, FRANTIŠEK: *Současný stav soupisu tisků Mikuláše Bakaláře.* In: *Mikuláš Bakalár Štetina. Štúdie a materiály o živote a diele slovenského prvotlačiaru v Plzni*, (ed.) KOHÚT, LEO. Bratislava 1966, s. 26–29.

Ising

ISING, ERIKA: *Die Anfänge der volkssprachlichen Grammatik in Deutschland und Böhmen*, Berlin 1966.

ISTC

The illustrated incunabula short-title catalogue [CD-Rom], London, 1998² [cit. 8. září 2009], <<http://138.253.81.72/~cheshire/istc/search.html>>.

Keunecke

KEUNECKE, HANS-OTTO: *Friedrich Peypus (1485–1535). Zu Leben und Werk des Nürnberger Buchdruckers und Buchhändlers.* Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg 72, Nürnberg 1985, s. 1–65.

KHD

Knihovna Husova domu = Knihovna Synodní rady Českobratrské církve evangelické, Praha.

Knihopis

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století II. Tisky z let 1501–1800. Svazek 1–9 (písm. A–Ž), (ed.) TOBOLKA, ZDENĚK [od 5. svazku HORÁK, FRANTIŠEK]. Praha 1925–1967.

Knihopis (AD)

Nepublikované dodatky ke Knihopisu uložené v odd. rukopisů a starých tisků pražské Národní knihovny.

Knihopis (ČD)

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Dodatky. II. Část I. písm. A–. *Tisky z let 1501–1800*, (ed.) V. TOBOLKA, ZDENĚK – HORÁK, FRANTIŠEK – WIŽĎÁLKOVÁ, BEDŘÍŠKA. Praha 1994–.

KNM

Knihovna Národního muzea, Praha.

Kouba

KOUBA, JAN: *Nejstarší české písňové tisky do roku 1550*. *Miscellanea musicologica* 32, 1988, s. 21–92.

Nissen

NISSEN, CLAUS: *Die botanische Buchillustration. Ihre Geschichte und Bibliographie*. Stuttgart 1966².

NK

Národní knihovna ČR, Praha.

ÖNB

Österreichische Nationalbibliothek, Wien.

OSK

Országos Széchényi könyvtár, Budapest.

R

REICHLING, DIETRICH: *Appendices ad Hainii-Copingeri Repertorium bibliographicum. Additiones et emendationes. Fasc. 1–6, Index + Suppl.* München – Münster 1905–1914 (repr. Milano 1953).

RB

Ratsschulbibliothek, Zwickau.

Röttinger

RÖTTINGER, HEINRICH: *Erhard Schön und Niklas Stör*. Strasbourg 1925.

Roubík

ROUBÍK, FRANTIŠEK: *Soupis map českých zemí II*. Praha 1951–1955.

StrK

Strahovská knihovna – Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Praha.

Šváb

ŠVÁB, MIROSLAV: *Jan Mantuán-Fencel jako typ českých tiskařů v 15. a 16. století*. Vědecké informace ZK ČSAV. Supplement 1, Praha 1970, s. 4–23.

UB

Univerzitní knihovna (Universitätsbibliothek).

VD 16

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts (VD 16), (Hrsg.) Bayerische Staatsbibliothek in München in Verbindung mit der Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. *I. Abteilung. Verfasser-Körperschaften-Anonyma XXII*. Stuttgart 1983–1995; *II. Abteilung. Register der Herausgeber, Kommentatoren, Übersetzer und literarischen Beiträger XXIII.–XXIV*. Stuttgart 1997; *III. Abteilung. Register der Druckorte, Verleger und Erscheinungsjahre XXV.–* Stuttgart 2000–; [cit. 8. září 2009], <http://www.vd16.de/>.

Weale – Bohatta (Miss)

WEALE, W. H. JACOB: *Bibliographia liturgica. Catalogus missalium ritus latini ab anno 1474 impressorum. ... iterum edidit H. Bohatta*. London 1928 (repr. Stuttgart 1990).

Zíbrt

ZÍBRT, ČENĚK: *Bibliografie české historie V*. Praha 1900–1912.

